

Folkets rettferdighet

Strafferett i senmiddelalder og tidlig nytid¹

Ferdinand Linthoe Næshagen

Until the present paper nobody has doubted that the law in this period was the National Law issued by king Magnus the Lawmender in 1274. If we, however, follow social science practise and study the sentences in order to reconstruct the real law, it appears that this real law was a law quite different from the written law, which in fact means that the peasants' courts followed their own customary law, not that of the king. The evidence for this is quite good, about 2,500 sentences to fine or confiscation (in connection with execution or outlawry), the almost universal punishment in this age. These sentences, found in accounts to the king, cover almost the whole country, some parts two or three times, in the mid-sixteenth century when justice still followed the pre-reformation model, and taken together they give the first comprehensive view of what the medieval justice really was. The punishments show the values of peasant society, low fines for crimes against king or church and very high ones for certain sexual ones, with crimes of violence, including homicide, lying in between. We have less certain information about what then was the most important part of justice, compensation, but what there is to be found indicates that compensation was about twice as high as the fine.

Kilder, teori og metode

Rettshistoriens plass i historieforskningen

Moderne empirisk psykologi har vist at menneskers handlinger i høyere grad bestemmes av deres valgmuligheter enn av deres personlighet.² Med mindre man kan vise at personligheten har veid mest, begår man det andre psykologer har kalt *The Fundamental Attribution Error*³ hvis man forklarer menneskers handlinger med deres personlighet («mentalitet») heller enn med deres valgmuligheter. Psykologenes modell er også i godt samsvar med forklaringsmodellen historikere flest foretrekker,

¹ Jeg skylder dem som har bidratt med råd stor takk: Arkivar Halvor Kjellberg, patentingeniør Geirr Leistad, professor Tor-Geir Myhrer, avdelingsarkivar Tor Ulset og, i særdeleshett, førstekarkivar Gunnar Pettersen.

² Ajzen 1991.

³ Ross and Nisbett 1991.

nemlig den metodologiske individualismen eller den situasjonelle rekonstruksjonen, for å bruke Poppers betegnelse.

I tillegg kommer at kildene gir svært små muligheter til å rekonstruere personligheten til tidligere tider mennesker (mentaliteten), selv med meget beskjedne vitenskapelige krav til validitet og representativitet. Noen samfunnsvitenskaper og likeså de humanistiske ligger én eller to generasjoner etter den psykologiske forskningen som har vist at med så spinkle data og attpåtil ikke-statistiske metoder blir slutningene om personlighet lite troverdige.⁴ Men, uventet for noen, spiller dette liten rolle siden evolusjonær psykologi og medisinske hjernestudier har vist at mennesker er fundamentalt like i alle samfunn⁵ – noen forskjeller er det,⁶ men de sterkeste drivkreftene er de samme for alle. Det betyr at vi ikke tar mye feil dersom vi går ut fra at vi ville handlet som tidligere tiders mennesker gjorde hvis vi hadde hatt samme valgmuligheter som de hadde (stort sett dårligere enn våre). Hvis valgene tar seg eksotiske ut, sett med våre øyne, er det i det minste et varsel om at vi kanskje mangler kunnskap om valgmulighetene. Rekonstruksjoner av mentaliteten er derimot, for å si det slik, ikke mye mer troverdige enn spåkonen Olga (lang erfaring med tarot, krystallkule og kaffegrut) – det ser man når man gjør det historikere har unnlatt, nemlig å sammenligne med psykologenes materiale og metoder.

Dette gjør den detaljerte kartleggingen av valgmulighetene til den klart mest givende bruk av historikerens arbeidsinnsats, både fordi disse teller mest og fordi tidligere menneskers personlighet er en svart eske (*black box*): Vi kan til en viss grad se hva som går inn (valgmulighetene) og hva som kommer ut (valgene de gjør), men vi kan ikke se hva som foregår inne i esken, men kan gå ut fra at det i alt vesentlig var det samme som i den moderne esken – og slik kan vi legge frem troverdige forklaringer på handlingene.

Kartlegging av loven og dens transformasjoner peker seg ut som et fruktbart emne. Loven fastsetter grenser mellom lovlige og ulovlige handlinger, og med det fastlegger den valgmulighetene på viktige områder. Dette gjør en rekonstruksjon av den virkelige loven, den det virkelig ble dømt etter, til en sentral oppgave for historikere.

⁴ Den psykologiske forskningen som viste dette begynte med Paul Meehls *Clinical Versus Statistical Prediction* (1954), fortsatte i kretsen rundt Daniel Kahneman og Amos Tversky (Kahneman, Slovic, and Tversky 1984), og førte til en Nobelpris i økonomi til den første mens den andre dessverre var avgått ved døden. En oppdatert innføring finner man hos Hastie and Dawes (2001). Baruch Fischhoff (1980; Fischhoff and Beyth 1975) og Ferdinand Næshagen (1984) har vært opptatt av konsekvensene denne forskningen har for historisk forskning.

⁵ Buss 1999.

⁶ Hofstede 2001.

En gjennomgåelse av kildene viser at forskningen, som til nå har bygget på de skrevne lovene, har lagt frem et bilde som har lite med virkeligheten å gjøre. Den virkelige strafferetten var, som jeg skal vise, svært forskjellig fra skrevet lov. Det var en sedvanerett, ikke kongens og kirkens rett men, for å si det slik, samfunnets – og den var, som jeg skal vise, et bedre stykke «lovgivning» enn den tidvis klossete, uklare, ufullstendige og selvmotsigende skrevne loven.

Påvisningen av dette gir viktig informasjon om maktforholdene i staten – at konge og kirke bare i beskjeden grad påvirket bondesamfunnets rettsvesen. Dette kan ha vært fordi viljen ikke var særlig sterk – hvorfor skulle ikke bøndene få gjøre som de ville så lenge kongens eller kirkens tjenestemenn fikk sine bøter? Men det kan også ha vært fordi evnen til å styre bondesamfunnet var beskjeden – og de heller små bøkene for forbrytelser mot kongen eller kirken tyder på det.

Enn videre er lover mekanismer som brukes for å styre individene i bestemte retninger ved å fastsette konsekvensene av visse typer valg. En rekonstruksjon av strafferetten kan derfor fortelle hvilke retninger lovgiveren, i dette tilfellet samfunnet, ønsket å styre individene i, det vil si om dets verdisyn. Dette kommer særlig klart frem om rekonstruksjonen blir plassert i en komparativ sammenheng, slik at man ser likheter og forskjeller land og tidsrom imellom, noe som er en viktig oppgave på lengre sikt. Endelig kan forskningen også ta opp spørsmålet om disse juridiske styringsmekanismenes effektivitet, og kanskje, selv om kildene er svært utilfredsstillende, gi et tentativt svar – for eksempel om bot og erstatning forebygget drap like effektivt som dødsstraffen gjorde.

Generelt sett kan man si at historikernes fremgangsmåte fremfor noen, den rasjonelle rekonstruksjonen, forutsetter ikke bare et grundig studium av kildene men også at disse blir plassert i sin rette sammenheng, ikke bare i tidens tankeverden, men, enda viktigere, i dens teknologi og organisasjon, jfr. det som blir sagt om skipaner og retterbøter nedenfor. Uten en slik plassering kan man komme til å begå anakronismer, slik det har blitt gjort i viktige spørsmål, ikke bare ved feilvurderingen av den skrevne lovens betydning, men også når det gjelder rettshåndhevelse (for eksempel hjemmelen for bøtefastsettelse og hvem som fikk dem), og når det gjelder kriminalitet (for eksempel hvorfor drapsratene i langtidsperspektiv ikke kan brukes som indikator på annen vold)⁷.

Tidsspennet

Selv om alle, unntatt én verdslig liste, skriver seg fra tiden etter reformasjonen, kan vi gå ut fra at de i all hovedsak gjengir før-reformatorisk rett – vi ser det av skillet

⁷ Se Næshagen 2005.

mellom verdslige og kirkelige sakefallslistene, hver med sine særegne typer forbrytelser. Dette er også i samsvar med kong Christian III's ønsker – han påla sine tjenestemenn å sørge for at reformasjonen ble innført med lempe, uten dramatiske endringer. Man kan med andre ord se det følgende som en rekonstruksjon av senmiddelalderens strafferett og 1500-tallets til litt over midten av dette århundret.

Det essensielle materialet, sakefallslistene, har vi først fra begynnelsen av 1500-tallet, men opplysninger som finnes her og der i Diplomatariet tyder på at retten ikke har endret seg stort siden høymiddelalderen. I de best belagte sakene, drapene, skjer rettshåndhevelsen på samme måte omkring 1550 som den gjorde to hundre år før, og både fastsettelse av bot og erstatning skjedde på samme måte og nominelt etter samme takster. Og gjennom hele dette tidsrommet var straffene trolig av samme slag, nesten alltid pengestraffer.

Den siste del av 1500-tallet, som ikke blir behandlet her, viser flere påfallende endringer der Norge følger utviklingen på kontinentet ved å håndheve lover som før stort sett hadde sovet: I 1566 ser vi de første kjente trolldomsprosessene etter Ragnhild Tregagås i 1325,⁸ fulgt av flere i 1572 og -73⁹. I 1572 støter vi også på tiltaler for spebarndrap¹⁰ som vi ellers bare kjenner til fra et par tilfeldige omtaler¹¹ – og på slutten av 1700-tallet var det dobbelt så mange spebarndrap som vanlige drap¹². Om også kontinentet kan vise en slik utvikling i drapssaker som i Norge vites ikke, men her synker i alle fall drapsratene drastisk etter at adgangen til å gjøre opp for seg med erstatning og bot blir innsnevret og til sist avskaffet i Christian Vs Norske Lov av 1687.¹³

Kildene og metodene.

En systematisk, statistisk, gjennomgåelse av de vel 2500 dommene¹⁴ som finnes fra midten av 1500-tallet (sakefallslistene), viser at den som bare kjenner den skrevne loven, vet fint lite om den virkelige strafferetten. Om noen skulle prøve å forutsi sakefallslistenes normalstraff for en gitt forbrytelse ut fra den skrevne loven ville det

⁸ Iversen 1963: 119.

⁹ Huitfeldt-Kaas 1895: 17, 39, 50.

¹⁰ Huitfeldt-Kaas 1895: 20, 24, jfr. Dülmen 1991.

¹¹ DN III 255, 1348 og DN XVI 72, 1416.

¹² Næshagen 1998: 14.

¹³ Næshagen 2005.

¹⁴ I tilsammen 80 av de 2,500 sakene (3 prosent) kan forbrytelsen med dens dom ikke bestemmes. Dette gjelder rømlinger (25 saker), innførsler der forbrytelsen er uteglemt (38 saker), og forbrytelser som er vanskelige å plassere i taksonomien (6 saker) eller der ordets betydning er ukjent (11 saker).

bli svært få sentrumsblikker, mange toere og treere og ikke så få skivebommer. Med andre ord, før denne gjennomgåelsen har vi ikke visst hva den virkelige straffeloven var.

Som rettssosiologien har påpekt er det dommene som forteller hva retten virkelig var, og når det gjelder strafferetten er sakefallslistene fra midten av 1500-tallet den beste kilden. De aller tidligste, fra Bergenhus len 1516-1521¹⁵, er ikke brukbare til dette formålet, men de neste, fra Akershus len 1528/29¹⁶, er godt ført og gir de opplysningene om hver enkelt sak som trengs, og det samme gjelder de senere, fra 1557/58, 1560/61 og 1566/67,¹⁷ og sammenlagt dekker disse vel 80 prosent av landet, tre ganger for størstedelen av Akershus len. I listene oppføres boten (eller i noen få tilfeller resultatet av inndragningen), og så beskrives forbrytelsen på en slik måte at kongens revisorer kunne se at boten sto i forhold til forbrytelsen – det vil si ved å anføre det eller de mest alvorlige aspekter av lovbruddet.

Metoden jeg har brukt er velkjent i samfunnsvitenskapene – det dreier seg om en statistisk innholdsanalyse av dommene, som viser hvilke forbrytelser som ble straffet, og hva som var henholdsvis minimums-, maksimums- og normalstraffen (medianen). Dette er mulig ved hjelp av en forholdsvis detaljert taksonomi (vel 100 kategorier) som trinnvis integreres til studien ender med seks hovedkategorier som, med ett unntak, er sammenlignbare med dagens statistikk over sanksjonerte forbrytelser slik den legges frem av Statistisk Sentralbyrå, og i tillegg kommer noen små restkategorier. I teorien hadde en multivariat analyse vært mulig slik at man kunne avgjøre hvor mye vekt som ble lagt på hvert trekk som tellet for dommen, men siden bare en eller to hundre dommer, spredt over hele strafferetten, anfører mer enn ett trekk, er dette i praksis ikke mulig. Intersubjektiviteten er ikke testet, men både kodingen (vist i forenklet utgave i rekonstruksjonen) og data er tilgjengelig for den som måtte be om det. Og for den som er villig til å påta seg innsamling av mer data, er det sikkert også annet å finne her, for eksempel om forbryterens økonomi og bøtefastsettelsen – for skal vi tro landsloven skulle forbryterens økonomi tas i betraktning når bøtene ble fastsatt, og det kan godt tenkes at bøndene så det på samme måte.

Her, hvor hensikten er å rekonstruere retten¹⁸, må man spørre om sakefallslistene svarer til Statistisk Sentralbyrås sanksjonerte forbrytelser, det vil si om alle typer

¹⁵ NRJ I.

¹⁶ NRJ IV.

¹⁷ NLR I – VI.

¹⁸ Det ville være villedende å si rettspraksis ettersom det ikke dreier seg om variasjonene innen en lovfastsatt ramme.

pådomte forbrytelser med sine straffer ble registrert i disse regnskapene – mørketall betyr i denne sammenhengen forbrytelser som ble straffet men ikke ført i sakefallslistene. Det kunne tenkes at noen typer forbrytelser ikke ble straffet med bot eller inndragning men bare på kroppen, la oss si med pisking eller brennemerking. En enkelt bemerkning i en sakefallsliste tyder på at pisking kunne blitt straffen for noe som trolig var leiermål,¹⁹ men saken ble nå avgjort med bot, og sakefallslistene har ellers mange leiermålsbøter. Diplomatariet har et par omtaler av kropsstraffer som kanskje ikke medførte bot: Der finnes en omtale av en mistenkelig person, én med brennemerke,²⁰ men selv om han trolig hadde rømt fra Henrik Krummedikes skip trenger han ikke være norsk – mannen dukker opp i Halmstad. Likeså har Diplomatariet et tilfelle der straffen for baktalelse er forvisning fra bygda uten at det er nevnt noe om bot.²¹ Fengsel som straff ble trolig innført på denne tiden – i 1557/58 har lensregnskapene tatt med én mark gitt til en fange som arbeidet på slottet.²² Fra en litt senere tid omtaler Nils Stub flere straffarbeidsdommer som trolig ble innført som alternativ til henrettelse siden de var for alvorlige seksualforbrytelser, incest mellom nær slekt,²³ og i så fall betyr vel fengselsstraffen at de ikke betalte noen bot. Men både offer (som da kanskje ikke fikk erstatning)²⁴ og kongens lensherre som, hvis man skal tro Landsloven,²⁵ måtte lønne bøddelen (en middels månedslønn for en henrettelse)²⁶ hadde gode grunner til å velge et økonomisk oppgjør og ikke kropsstraff. Noen forbrytere kan ha blitt henrettet eller rømte uten å etterlate seg eiendom som kunne inndras, og ble derfor ikke registrert i sakefallslistene.²⁷ Men som vi ser, var rømlingene nesten alltid seksualforbrytere eller tyver – de gruppene der faren for dødsstraff var størst (selv om den ikke var særlig stor). I de elleve tilfellene (av femogtyve rømninger) der vi kjenner årsaken var denne seksualforbrytelser i fire og tyveri i fem, mens én skyldes knivstikk og en annen flukt fra rettssak. Fremgangsmåten i drapssaker tyder også på at det var få som rømte, selv for en så kostbar forbrytelse, for hadde det vært mange rømlinger hadde man neppe fortsatt i vel tre hundre år

¹⁹ NLR V: 232.

²⁰ DN XVIII 150, 1497.

²¹ DN XXI 760, 1529.

²² NLR I 204.

²³ Huitfeldt-Kaas 1895: 8.

²⁴ I en tyverisak får offeret velge mellom erstatning eller å få tyven hengt (DN XVI 637), en valgmulighet som Landslovens Tyvebolk ikke kjenner (LL X 1).

²⁵ LL IV 9: «Men over alt hvor sysselmann tar utlegdsgods, da skal han skaffe mann (bøddel) til å straffe den mann etter tingmennenes dom.»

²⁶ NLR I: 194.

²⁷ Men den omhyggelige registreringen av selv ubetydelige verdier (NLR I: 55 og NLR IV: 24) tyder på at få unngikk registrering.

med en fremgangsmåte som forutsatte at drapsmannen forble på frifot og foretok to reiser til kansleren i Oslo. Og hvis ikke drapsmenn rømte var det liten grunn til å rømme for billigere forbrytelser.

Opplysningene som sakefallslistene gir, kan suppleres med opplysninger fra *Diplomatarium Norvegicum*. Som kilde betraktet er denne av et mer tvilsomt slag enn sakefallslistene ettersom vi ikke kjenner stort til representativiteten – men selv en enkelt dom viser hvilken lov bøndene, i det minste der og da, dømte etter. Om ikke andre opplysninger motsier den kan vi også trekke inn den skrevne loven. Dommenes mange avvik fra skrevet lov betyr ikke at den skrevne loven var fri fantasi. Slik Patrick Wormald har vist om de gamle germanske lovene kan man se Landsloven som en gjengivelse av sin tids strafferett, lagt frem av en ikke særlig observant eller gløgg sosialantropolog.²⁸ Det finnes også andre kilder som nå og da kan kaste et lysglimt over problemene, og de viktigste er Nils Stubs opptegnelsesbøker fra Oslo lagting 1572-1580²⁹ og Absalon Pederssons dagbok³⁰.

I det som følger har jeg brukt moderne terminologi – kongen eller kirken får bot og offeret får erstatning og oppreisning. Når det gjelder de skrevne lovene har jeg gjengitt Eyvind Fjeld Halvorsens og Absalon Tarangers oversettelser, den siste i modernisert norsk. Det samme gjelder andre sitater fra kildene, unntatt når det har vært nødvendig å oversette dem – det har jeg selv gjort.

Sanksjonene

Vi vet minst om strafferettens klart viktigste oppgave, nemlig å sørge for at offeret fikk erstatning og oppreisning for skaden han eller hun hadde lidt. Noen få opplysninger om forbrytelser og erstatninger finnes her og der i *Diplomatariet*, men vi kan ikke sikkert si om de er representative. Men det taler for en heller ensartet rett over hele landet at jeg bare har sett én iøynefallende forskjell i bøtene, nemlig når vi sammenligner takstene for leiermål og frillelevnet i Nord-Norge og på Østlandet. Enn videre er det grunn til å tro at Norge var et kulturelt mer ensartet samfunn enn de fleste andre siden folkeflertallet bodde langs kysten, og skip og båter hadde en overlegen effektivitet når det gjaldt transport av varer og personer.³¹ Sjøtransporten bandt landet sammen og gjorde at folk fikk kjennskap til hvordan deres like i andre landsdeler løste problemer. Gitt dette trenger vi ikke uten videre forkaste opplys-

²⁸ Wormald 1977.

²⁹ Huitfeldt-Kaas 1895.

³⁰ Iversen 1963.

³¹ Det var derfor vannveiene hadde så stor betydning for tidlig nytids krigføring, se Creveld 1977.

ningene Diplomatariet gir – vi antar dem uten å føle oss altfor sikre på deres representativitet.

Noen særlig alvorlige forbrytelser blir av Landsloven omtalt som ubotemål, og de som begår slikt er «ubotemenn både for konge og kar og kan drepes og dødes, hvor de treffes»,³² men de «som hevner disse ubotemenn eller krever mannebot etter dem, så vitner vet det for sant, da har de forbrutt fe og fred, land og løsøre»³³. Etter Landsloven er slike forbrytelser: høyforræderi, drap på én som har blitt lovet vern eller har leide, drap på lagmann for riktig lovutsagn, (snik)mord, hevner etter drept tyv, lemlestelse, drap på far, sønn, bror, mor, datter eller søster, eller på ektefelle når hensikten er å hore. Likeså er det ubotemål når man tar sitt eget liv, når man dreper noen i hans eget hus eller på hans egen jord, eller når man rømmer med en annens kone.³⁴ Andre ubotemål er tyveri eller røveri, trolldom og hedendom, myntforfalskning, drap på mann med grids- eller landsvistbrev, drap i kongsgården eller på kongens skip, og voldtekt.³⁵

Slike forbrytelser kunne altså i teorien føre til henrettelse eller, alternativt, fredløshet, og formuesinndragning. Hvor ofte praksis fulgte teorien kan ikke avgjøres, men de to sikre tilfellene i sakefallslistene, et høyforræderi og en voldtekt, ble avgjort med bot og, for voldtekten, erstatning. Diplomatars provsbrev om drap viser andre tilfeller der ubotemenn må ha sluppet fra det på samme måte, for eksempel fra drap på bror³⁶ eller drap begått i offerets eget hjem³⁷ – for det ville ikke hatt noen hensikt å skaffe seg provsbrev og det forutgående gridsbrev dersom forbryteren hadde regnet med henrettelse eller fredløshet.³⁸

Ved dødsstraffer ser det ut til at henrettelsesmetoden ikke ble bestemt av forbryterens status (slik tilfelle ofte var på kontinentet) men av forbrytelsens karakter: seksualforbrytere ble brent, tyver ble hengt, mens drapsmenn og noen andre ble hals-hogd – men sakefallslistene har ingen inndragning etter den siste typen. Hengning var en vanærende straff, slik det fremgår av fogd Dynes Pederssons endelikt,³⁹ men en ung adelsmann, tatt for tyveri, ble like fullt hengt.⁴⁰

³² LL IV 3.

³³ LL IV 4.

³⁴ LL IV 3.

³⁵ LL IV 4.

³⁶ DN X 170, 1440, jfr. LL IV 3.

³⁷ DN VI 88, 1315; I 245, 1338; VII 383, 1427; I 740, 1432, XXI 446, 1448.

³⁸ Ett vitneutsagn om et drap ville også neppe blitt bevart med mindre drapsmannen hadde blitt benådet (DN V 576, 1426).

³⁹ Iversen 1963: 194–202.

⁴⁰ Iversen 1963: 128.

Vurdert etter sakefallslistene var dødsstraffer og deres alternativ, utlegd, meget sjeldne: Én utleg i på Østlandet 1528-1529 og én på Vestlandet 1566-1567, og så fem henrettelser på Østlandet 1557-1558 (tre seksualforbrytelser, ett sikkert og ett mulig tyveri), to (begge for samme tyveri) i Trøndelag 1548-1549, og én i Bergen i 1566-1567 (tyveri). Diplomatariet har noen tilfeller – en mann som drepte sin stesønn ble utleg og flyktet fra landet mens eiendommen hans ble inndratt av kongen⁴¹ slik det og skjedde i et senere tilfelle⁴².

Det var andre dødsdommer i sakefallslistenes tidsrom – Absalon Pederssons dagbok fra 1552 til 1572 har to i mars 1567 (begge for samme tyveri).⁴³ Én mann ble henrettet for mytteri under ekspedisjonen som unnsatte Akershus da borgen ble beleiret av svenskene.⁴⁴ Siden alle tre henrettelser godt kunne ha skjedd i en annen jurisdiksjon enn Vest-Norge⁴⁵ (for eksempel Østlandet som ikke har sakefallslistene fra dette året) kan vi ikke forkaste teorien om at de bevarte sakefallslistene er fullstendige hva angår dødsstraffer.

Ut fra det ovenstående kan vi slutte at strafferetten nesten bare var økonomi: bot til kongen eller kirken (det vil i middelalderen si tjenestemannen i distriktet) og erstatning i forbrytelser med offer. Man bør da merke seg at forbrytelser uten offer, det vil si mot kongemakten, lokalsamfunnet eller rettsvesenet, eller mot kirken, var betydelig billigere enn man skulle tro bare ut fra boten, for de få tilfellene vi kjenner til fra Diplomatariet, tyder på at erstatningen kunne være dobbelt så stor som boten eller enda større.

Priser og omregninger

For å få et ensartet mål på det nesten all justis dreide seg om, nemlig erstatninger og bøter, har jeg regnet om alt som ble betalt i naturalia til 1500-tallets priser i daler, i nesten alle tilfeller bygd på statistikk over opplysninger i regnskapene der bøtene også er å finne. Omregninger til daler har jeg også gjort med betalinger i mark – det siste ut fra at det gikk 1,5 mark på daleren før 1537, og 3 mark etter. Slik blir straffene sammenlignbare gjennom hele tidsrommet jeg behandler.

⁴¹ DN V 820, 1459.

⁴² DN XXI: 1053, 1556.

⁴³ Iversen 1963: 128.

⁴⁴ Iversen 1963: 135.

⁴⁵ Det sies ikke at de to tyvene ble henrettet i Bergen, og Absalons beretning mangler detaljene man da kunne vente i en sak med en adelig forbryter.

Slutninger

Skrevet lov eller sedvanerett?

«Det vantar» skriver Gudmund Sandvik «ei vitskapleg gjennomgåing av domsmaterialet frå mellomalderen og 1500-talet (i *Diplomatarium Norvegicum*). Men til så lenge kan det i alle fall seiast at enno har ingen observert noko påfallande avvik frå lovgjevinga frå 1270-åra».⁴⁶

Grunnen til at ingen har lagt merke til noe påfallende avvik er, som jeg har vist ovenfor, at ingen har brydd seg med å se etter – ikke i *Diplomatarium Norvegicum* hvis tvilsomme representativitet gjør alle generaliseringer usikre, men i sakefallslistene som er det nærmeste vi kan komme et representativt utvalg av hele populasjonen av straffedommer på midten av femtenhundretallet.

Som vist ovenfor vil ethvert forsøk på å forutsi de virkelige dommene ut fra den skrevne loven bli temmelig mislykket, det ser vi om vi holder den skrevne loven opp mot dommene som ble felt eller forlikene som ble gjort mellom forbryteren og kongens tjenestemann – for i sakefallslistene ble begge deler ført.

Hva angår avvik fra loven finner vi: Rekonstruksjonen⁴⁷ viser at mangel på de lovpålagte våpen bare blir straffet på Østlandet⁴⁸ – for vi kan ikke tro at i andre landsdeler hadde alle sine våpen. Knivstikking og biting straffes med bøter, men den skrevne loven har bare kroppsstraffer.⁴⁹ Uaktsomme drap (vådedrap) straffes med bot, men den skrevne loven sier uttrykkelig at kongen ikke har rett til bot for slikt.⁵⁰ Et ikke-dødelig angrep på en mann i hans eget hjem behandles som ubotemål, men den skrevne loven regner bare dødelige angrep som ubotemål.⁵¹ Offeret får valg mellom erstatning og få tyven hengt – men noe slikt nevnes ikke i den skrevne loven.⁵²

Så er det rettslige bestemmelser som vi finner i den virkelige retten, men ikke i den skriftlige loven: En drapsmann som ikke lyser drapet men flykter kan få landsvist for dobbelt bot, noe som ikke nevnes i loven.⁵³ Vurdert etter drapssakene straffes ubotemålene ikke med formuesinndragning men, rutinemessig, med bot – ett sett ekstra bøter for ett brudd på bestemmelsene, to sett bøter for to brudd, og så videre.

⁴⁶ Sandvik 1989: 308.

⁴⁷ R.

⁴⁸ R 1.1.2.

⁴⁹ R 4.2.2 og R 4.3.3.

⁵⁰ R 4.1.

⁵¹ R 4.7.

⁵² R 6.1.2.

⁵³ R 4.1.

Vold på bygdetinget blir også straffet, men landsloven nevner bare vold på lagtinget.⁵⁴ Ingenting sies om grensene for lovlig vold, men det må ha vært grenser – mannen hadde rett til å tukte kone, barn og tjenestefolk, og kona hadde rett til å tukte barn og tjenestefolk,⁵⁵ men denne retten må ha opphørt lenge før de ble drept, og noen må ha hatt rett til å påtale dette.⁵⁶ Likeså, selv om den skrevne loven setter en bot på fire mark for ikke å anmelde tyveri, sier den ingenting om plikten til å anmelde vold, men i sakfallslistene blir slikt straffet.⁵⁷ Det sies også at leiermål kunne straffes med pisking, men den skrevne loven har ikke noe om dette.⁵⁸ Likeledes har den skrevne loven ingenting om de skjerpende omstendighetene ved leiermål, at kvinnen var jomfru eller at hun var i et avhengighetsforhold til mannen.⁵⁹ Det finnes også ett tilfelle der straffen for baktalelse/grunnløs anklage er forvisning fra bygda uten at det er nevnt noe om bot,⁶⁰ men Landsloven har ikke noe om slikt.

Lovens bøter

Bøtene er sentrale siden tidlig femtenhundretalls (og sikkert også senmiddelalderens) strafferett nesten bare var økonomi – bot til konge eller kirke og erstatning og oppreisning til offeret. Hva angår bøtene i Landsloven og dens mer eller mindre samtidige kirkeretter har Geirr Leistad gjort meg oppmerksom på den antatte reduksjon av den store kongeboten som opprinnelig fantes i hele Norden, 40 mark, til én tredjedel, 13,33 mark (LL X 1): På slutten av 1100-tallet hadde både kongens og kirkens bøter blitt betalt i mynt verd halvparten av sin vekt i rent sølv⁶¹ – slik at førtimarksboten var tyve mark rent («brent») sølv.⁶² Om så sølvinnholdet ble enda mer redusert, til omtrent en tredjedel, som tilfelle var for forngild eller forn mark,⁶³ ble bøtene ikke nedsatt i det hele tatt – den antatte nedsettelsen var bare et pålegg om at bøtene skulle fastsettes etter sølvverdien, ikke den nominelle. For å holde sams-

⁵⁴ R 4.7.2

⁵⁵ Næshagen 2002.

⁵⁶ R 4.9. Sannsynligvis var det enten kona selv eller konas slekt, som i svensk lov (Östgötalagen, Vådamålsbalken X, jfr. Edsöresbalken XVIII). Erstatningen fra mannen ble i så fall lagt til hennes private formue som hennes slekt arvet om hun døde barnløs. Mishandling av barn kan ha blitt påtalt på samme måte.

⁵⁷ NLR IV 19 og 21.

⁵⁸ Innledning.

⁵⁹ R 3.4.3 og 3.4.4.

⁶⁰ DN XXI 760, 1529.

⁶¹ Sverris saga: 119, kap. 112.

⁶² Opplysning fra arkivar Halvor Kjellberg.

⁶³ De to betegnelsene er synonyme som vist av Kåre Lunden (1978: 51) og Gunnar Pettersen (MS: 77).

var innen den skrevne loven må de andre bøtene også ha blitt fastsatt på samme måte, som mark brent sølv. Hver slik mark var da 215 gram sølv sterling (925/1000), og besto av 8 øre, mens hvert øre var 3 ørtuger, og hver ørtug var 10 penninger. Litt senere, sikkert i 1307⁶⁴ og kanskje alt i 1305⁶⁵, samtidig som man slutter å snakke om mark hvite penger (siste belagte gang i 1304 DN II 72), ble verdien stabilisert som «mark forngild», og var da 1/3 av «mark brent», og med samme forhold mellom mark, ører, ørtuger og penninger som i mark brent.⁶⁶

Dette gjør det i noen tilfeller mulig å undersøke om femtenhundretallets bøter var som Landsloven fastsatte – når vi finner sammenlignbare kategorier, kan vi bruke prisen på en normalku (*kyrlag*) som tilnærming siden denne var omtrent den samme gjennom hele tidsrommet mens smørprisene økte og melprisene fluktuerte betydelig. Omkring 1274 var kyrlaget 2,5 øre, som er 0,3125 mark brent sølv, men på midten av femtenhundretallet var den 6 mark, tilsvarende 2 daler, som i sin tur svarte til 4 lodd brent sølv. I det mellomliggende tidsrommet var den 8 øre eller 1 mark forngild i Vest-Norge og 6 øre forngild eller 0,75 mark i Øst- og Midt-Norge, mens den trolig var 8 øre i alle landsdeler på fjortenhundretallet, og 1,5 mark (12 øre) på begynnelsen av femtenhundretallet, og så 3 mark (lik 1 daler) i 1520-årene.⁶⁷ Ut fra dette kan vi regne ut tilnærmede verdier og sammenligne bøter. Verdiene er tilnærmede fordi forholdet mellom ku- og sølvpriser endret seg noe – i 1270-årene var det 0,3125 mark brent sølv per normalku, men på midten av femtenhundretallet var det 2 daler lik 4 lodd lik 0,25 mark brent sølv. For å si det slik ville boten på 13,33 mark kjøpe 42,7 kyr som da ville være verd 85,4 daler på midten av femtenhundretallet. På den andre siden ville 13,33 mark da være lik 213,3 lodd sølv, og siden to lodd var lik én daler ville hele summen bli 106,6 daler. Jeg har brukt det første alternativet, men med det andre ville de justerte verdiene i tabell S 1 vært 25 prosent høyere (lik forskjellen mellom 0,3125 and 0,25).

Som man ser av de typer saker der sakefallstelistenes beskrivelse kan identifiseres med en beskrivelse i den skrevne loven,⁶⁸ er femtenhundretallets bøter i nesten alle tilfeller lavere enn de hadde vært om de hadde kompensert for inflasjonen, som kongens forutsetning med påbudet må ha vært. De er mye lavere for verdslige forbrytelser og endel lavere for geistlige. Dette har to mulige forklaringer: Én er at bøtene fastsatt i Landsloven aldri var mer enn ønsketenkning, en annen at tjenes-

⁶⁴ DN II 85 og 87, I 109 og 110, VII 39.

⁶⁵ DN III 61.

⁶⁶ Opplysninger fra Gunnar Pettersen.

⁶⁷ Opplysninger fra Geirr Leistad og Gunnar Pettersen.

⁶⁸ Tabell S 1, nedenunder.

temennene i distriktet (som fikk størstedelen av sine inntekter fra bøter) ikke klarte å hevde krav på bøter oppjustert i takt med inflasjonen. Den siste hypotesen forutsetter et drastisk maktskifte i bygdene etter at Landsloven ble ratifisert på landsdelstingene – og i en tid da adelen, som kongens tjenestemenn ble rekruttert fra, hadde lidd et stort tap av bygselinntekter, som bare et stykke på vei ble oppveid av arv de fikk etter andre adelige som døde i pesten. En tidligere generasjon av historikere har hevdet at det var en slik maktforskyvning til fordel for lokalsamfunnet, men nyere forskning har tilbakevist deres teori.⁶⁹ Dessuten er det mest sannsynlig at de høye bøtene i Landsloven bare var ønsketenkning fra en ikke altfor gløgg konge. Et realistisk blikk burde vel fortalt det samme for lenge siden – kunne man virkelig tro at et normalt drap skulle straffes med en bot til samme verdi som 85,3 kyr, og så en erstatning mer enn dobbelt så stor?

Tabell S 1: Forbrytelser med bøter i skrevet lov og i sakefallslister.

<i>Beskrivelse i skrevet lov</i>	<i>Hvor nevnt i rekonstr. (R)</i>	<i>Bot i skrevet lov</i>	<i>Skrevet lov justert etter inflasjonen</i>	<i>Skrevet lov ujustert etter inflasjonen</i>	<i>Sakefallslistene på 1500-tallet, medianbot</i>
Skyssnekting	R 1.1.2	1 øre	0,80 daler	0,04 daler	1,96 daler
Våpenvite	R 1.1.2	1 øre	0,80 daler	0,04 daler	0,08 daler ⁷⁰
Brevbrudd.	R 1.3.1	13,33 mark	85,3 daler	4,44 daler	3 daler
	R 1.3.1	4 mark	25,6 daler	1,33 daler	3 daler
Domrov	R 1.3.2	4 mark	25,6 daler	1,33 daler	1 daler
Semjerov.	R 1.3.3	4 mark	25,6 daler	1,33 daler	1 daler
Kosthold ⁷¹	R 1.3.4	1 mark	6,4 daler	0,33 daler	1,33 daler
Helligdagsbrudd, Eidsivating*	R 2.1	6 øre	4,8 daler	0,25 daler	1 daler
Helligdagsbrudd, erkebiskop Jon*	R 2.1	3 øre	2,4 daler	0,13 daler	1 daler
Helt hor, Borgarting*	R 3.3.1	3 mark	19,2 daler	1 daler,	11,25 daler.

⁶⁹ Jfr. Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo 1999: 358–62.

⁷⁰ Sakefallslistene angir ikke hvor mange våpen som manglet.

⁷¹ Å ikke møte når man ble stevnet.

Halvt hor, erkebiskop Jon*	R 3.3.2	12 øre	9,6 daler	0,5 daler	7 daler
Normalt drap, begge bøter	R 4.1	26,66 mark	170,6 daler	8,9 daler	16,22 daler ⁷²
Normal atvist (medskyld i drap).	R 4.1	13,33 mark	85,3 daler	4,4 daler	3,33 daler ⁷³
Naskeri, mindre enn 1 øre	R 6.1.1	2 øre	1,6 daler	0,1 daler	1,23 daler
Tyveri, 1-3 øre, første gang	R 6.1.2	3 mark	19,2 daler	1 daler	2,5 daler ⁷⁴
Tyveri 1-3 øre, annen eller tredje gang	R 6.1.2	6 mark	38,4 daler	2 daler	2,5 daler
Tyveri 4-8 øre, første gang	R 6.1.2	13,33 mark	85,3 daler	4,44 daler	2,5 daler

*Kirkerettene er markert med **

Det er verd å merke seg at vi kjenner til andre skrevne lover som ikke ble fulgt. Patrick Wormald har vist at de germanske lovene fra tidlig middelalder synes å være av det slaget.⁷⁵ Den tidens kongers ønsket å posere som lovgivere slik kongene var i det Gamle Testamente, og det var av mindre betydning om lovene kunne fungere i praksis. Likeså har Niels Peter Lemche vist at den såkalte Hammurabis lov og andre mesopotamiske lover ikke var lovbøker i ordets moderne forstand men heller «a kind of wisdom literature or 'academic' speculation removed from the practical application of law in the courtroom».⁷⁶ Det samme kan man mistenke Frostatingsloven for – de detaljerte forskriftene for hvem av drapsmannens slekt som skulle betale drapsbot til hvem av offerets slektninger minner i alle fall meg om de utallige og subtile samleieopp-skriftene i Kama Sutra. Wormald påpeker at de gamle germanske lovene ville skapt forvirring dersom retten prøvde å følge dem i praksis, og man kan spørre om hvem som ville bli kirurg dersom han mistet hånden når behandlingen slo feil, slik Hammurabis lov påbyr.⁷⁷ Likeså kan man spørre om hva som skjedde når det manglet en eller flere av de slektningene som i følge Frostatingsloven var betalingspliktige i drapssaker.

⁷² Men dette kan være for drap under én skjerpende omstendighet, med doblete bøter (jfr. R 4.1).

⁷³ Bare tre saker.

⁷⁴ Det er ikke mulig å skille mellom typer av tyveri.

⁷⁵ Wormald 1977.

⁷⁶ Lemche 1998: 36, jfr. 70.

⁷⁷ § 218.

Denne undersøkelsen gjelder strafferetten som kan rekonstrueres takket være et utmerket materiale, sakefallslistene. Om det samme gjelder sivilretten får andre prøve å påvise – men deres slutninger, som hovedsakelig må bygge på Diplomatariet, vil nødvendigvis bli langt usikrere ettersom brevenes representativitet er tvilsom. Helt neglisjert ble den skrevne loven i alle fall ikke: Fra tidsrommet 1274 til 1300 har vi to manuskripter og seks fragmenter, fra tidsrommet 1300 til 1350 har vi 34 manuskripter og 24 fragmenter, og fra tidsrommet 1350 til 1604 da loven ble nyutgitt som Christian IVs Norske Lov har vi fem manuskripter og ett fragment.⁷⁸ Forholdet mellom bevarte manuskripter og fragmenter gir grunn til å anta en betydelig men synkende tapsrate – 75 prosent fragmenter i første periode, 41 prosent i annen og 17 prosent i tredje. Det er i denne forbindelse verd å merke seg at til tross for en synkende tapsrate er det fra de femti årene frem til 1350 bevart åtte ganger så mange manuskripter og fragmenter som det er fra de vel 250 følgende årene. Årsaken kan ha vært at markedet var mettet, at alle som trengte lovbok hadde det, men den kan like gjerne ha vært at Landsloven viste seg å ikke være noe tjenlig redskap for dem som skulle dømme.⁷⁹ Likeså ble den skrevne loven (lovboken) fra tid til annen nevnt i brev – søking i diplomatariet bind I til XXII viser i alt 78 brev som omtaler denne⁸⁰, fordelt på tid som i tabell S 2. Det er ikke mange, og av disse går elleve bort siden de angår Jemtlands, Sveriges eller Islands lovbok, og et par fordi lovboken er brukt som synonym for domstolen. I de gjenstående blir lovboken oftest nevnt i korthet – særlig vanlig er det at dommer avsluttes med at «domrov skal straffes etter lovboken», og stort mer informative er ikke andre brev heller.

*Tabell S 2: Antall brev med omtale av lovboken i Diplomatarium Norvegicum I-XXII*⁸¹

	1250-99	1300-49	1350-99	1400-49	1450-99	1500-49	1550-99
Lovboken	5	18	14	17	13	7	4

⁷⁸ Rindal 1995.

⁷⁹ En lovbok som bryllupsgave (DN IV 197, 1331), som testamentarisk gave (DN IV 424, 1361; IV 475, 1368).

⁸⁰ Søking etter: lagbok, laghbok, logbok, loghbok, lovbok, lovbog(h). Dette gir også de bestemte formene, som lagboken.

⁸¹ Blant disse retterbøter/skipaner med pålegg om innføring i lovboken (for eksempel DN XXII 108), og lovboken brukt i betydning lagmannsombudet (for eksempel «gårder som ikke lå til lovboken» – DN XXII 495).

Skipaner, retterbøter og dommer

Det kunne tenkes at kongens og kirkens lov likevel var den det ble dømt etter – det kunne tenkes at avvikene fra den skrevne loven skyldes ellers ukjente skipaner og retterbøter, eller dommer i høyere instanser (lagmannsorskurder). Vi vet at med nye lover fulgte det et påbud om at de skulle føres inn i lovboken,⁸² men ingen av de bevarte lovboekene har lover som kan forklare avvikene, selv om de har noen nye lover – og alt i alt må det vel sies at vi har ganske god oversikt over kongens og kirkens lovgivning. For det andre, siden de nye lovene neppe ble sendt til andre enn lagmennene, forutsetter dette at lovbooken ikke var privat eiendom men fulgte lagmannsombudet. Bare under en slik forutsetning ville lagmannen ha en fullstendig ajourført lovbook. Men i så fall er alle disse boekene tapt, for de bevarte lovboekene har et nokså tynt og tilfeldig komplement av skipaner og retterbøter.⁸³

Man kan heller ikke gå ut fra at retten ble formet ved dommer i høyere instanser – lagmannsorskurder. Skulle dommene forme retten, måtte man ha en eller annen form for kunngjøring, men dommene ble ikke ført inn i bok, bare utstedt som brev – og brevet havnet i vinnerens brevkiste. Det er også vanskelig å tenke seg at folkesnakket om en gitt dom ble så vidt utbredt at det førte til endring av lovforståelsen i hele landet. Dessuten er det vanskelig å tenke seg at lagmannen skulle gå på tvers av den skrevne loven, slik sakefallslitenes dommer ikke sjelden gjør – lagmannens orskurd skulle gjøre klart hva loven sa om slike saker.

Av slike grunner kan vi ikke tro at avvikene fra den skrevne loven skyldes ukjente lover eller ukjente dommer. Avvikene må derfor skyldes at bøndene klarte seg godt uten den skrevne loven – de holdt seg til sin egen sedvanerett.

Bygdetinget som rettsskaper

Det må ha vært bygdetinget som formet retten – med sideblikk til andre bygdeting. Hvor mange av bøkene som ble fastsatt ved dom på bygdetinget og hvor mange ved forlik mellom forbryter og kongens tjenestemann (sone eller sättnål) vet vi riktignok ikke. Men bygdetinget må i alle fall ha vært den institusjonen som formet retten, for den som mente at han tapte på forslaget til forlik kunne alltid fremme saken på bygdetinget. Der ville man, mer eller mindre korrekt, huske tidligere avgjørelser i lignende saker – i samme bygd eller nabobygdene.

Gitt dette, og de forholdsvis ensartede dommene man finner fra den ene landsdelen til den andre, er det grunn til å tro at denne sedvaneretten er gammel, så gammel at det i lang tid hadde vært muligheter til å lære av andre områder. Om man vil, kan

⁸² For eksempel DN XXII 108.

⁸³ Se Gustav Storms oversikt i NgL IV.

man si at fremstikkende avvik fra andre bygders rettssyn, må ha blitt gnaget bort av tidens tann.

Folkets rettferdighet

Etter det nyere rettshistoriske synet er nordisk rett en egen rettsfamilie, forskjellig fra de andre to vest-europeiske, den romano-germanske og den angloamerikanske Common Law. Ett av særtrekkene er at "Medieval judicial rules, and in the case of the Nordic countries a fairly simple and uncomplicated procedural system in comparison to continental Europe, were retained by the secular courts, partly through oral tradition, until the modern period. - - - . The system was essentially handled by practitioners with no juridical training - "84 - og når man sammenligner med følgende århundrer ser man at rettferdigheten verken vant i effektivitet eller humanitet ved å bli overtatt av profesjonelle jurister.

Utsagnet ovenfor er et skritt i riktig retning, men som jeg har vist var folkets makt over loven større enn som så. Retten det ble dømt etter i straffesaker var slett ikke kongens og kirkens skrevne rett, men bøndernes egen sedvanerett - og som vist ovenfor var den et atskillig bedre juridisk redskap enn den skrevne loven var. Det er liten grunn til å undre seg over det, forutsatt at man har noe kjennskap til moderne kvantitativ samfunnsforskning - den viser at jo større innflytelse folk flest har på statsstyringen, jo mer effektiv og human vil den være - det hadde ikke blitt noen jødeutryddelse hvis det tyske folket hadde hatt like stor makt som det sveitsiske,⁸⁵ med et demokrati som resten av Vest-Europa henger langt etter.

På femtenhundretallet var hverken Norge eller andre stater noe demokrati, men landet kan beskrives som en deltagerstat (*participatory polity*), én der folket tar del i administrasjonen og har innflytelse på styringen. I slike deltagerstater er indre konflikter langt sjeldnere enn i mer autoritære stater,⁸⁶ noe som ikke bare er et gode i seg selv men også viser at de har politiske mekanismer som kan løse konflikter til partenes tilfredshet. Tillit mellom sosiale grupper er et viktig sosialt aktivum - og i vår tid er nordmenn det folkeslag (fra 65 stater med 75 prosent av jordens befolkning) der man har størst tillit til andre mennesker,⁸⁷ og en slik tillit kan godt ha vært etablert for lang tid siden.⁸⁸ Rettshåndhevelsen i drapssaker er et (svakt) indisium på dette -

⁸⁴ Tamm et al. 2000: 27.

⁸⁵ Longerich 2006.

⁸⁶ Ember, Ember, and Russett 1992.

⁸⁷ Inglehart and Baker 2000.

⁸⁸ Tilliten til andre er, som Inglehart og Baker viser (2000), karakteristisk for protestantisk religion i motsetning til katolsk, men det kan godt være at tilliten kom før religionsskiftet, at denne og andre bakenforliggende sosiale faktorer bestemte religionsvalget (Swanson 1967).

drapsmannen forble på frifot og var ansvarlig for sakens fremdrift, noe som tyder på en høy grad av tillit til at han ville følge reglene for slike saker. Sammenhengen mellom folkets makt og dets tilfredshet vises også av en sveitsisk undersøkelse: I de kantonene der folket har mest utstrakt rett til å kreve folkeavstemning, er det subjektive velværet (*subjective well being*) så mye høyere enn i kantonene der denne retten er minst, at det svarer til en dobling av inntektene deres.⁸⁹ Hva angår effektivitet, evne til å treffe riktige beslutninger, har James Surowiecki vist at en bred deltakelse i beslutninger, det vil si med mange andre i tillegg til spesialistene, oftere fører til gode beslutninger enn når de blir tatt av spesialistene alene.⁹⁰ Det gamle ordet *vox populi, vox Dei* har med andre ord mye for seg, mens *vox regis* eller *vox optimum* vel ofte er *vox stultitiae*. Attpåtil er stater mer humane jo mer makt folket har: R. J. Rummel har vist at autoritære stater 20 ganger oftere tar liv i folkemord enn demokratiske gjør, og totalitære stater er 40 ganger så morderiske – og folkemord og masaker tar nesten fem ganger så mange menneskeliv som krigshandlinger gjør.⁹¹

Ny historieforskning?

Som jeg nevnte i innledningen: Siden en kartlegging av individenes valgmuligheter gir en bedre forklaring av valgene de traff enn kjennskap til deres personlighet kan gjøre, må dette regnes som viktigere kunnskap enn kjennskap til personligheten. Til dette kommer at med de data vi har fra tidligere tider, er det nesten umulig å trekke noen slutninger om hva slags personlighet folk den gang hadde – for eksempel om hvor de skulle plasseres på McCrae og Costas fem personlighetsdimensjoner⁹² eller Eysencks tre⁹³. Det er få sikre slutninger som kan trekkes om de mest fremtredende og best dokumenterte, og enda færre om folk flest, selv om man støtter seg på moderne psykologi og er like oppfinnsom i bruk av data som ledende psykologer er. Gitt dette er den detaljbevisste virksomheten som har blitt kalt «lærd historieskriving» atskillig mer fruktbar enn den mentalitetshistorien som er fasjonabel i visse grupper,

⁸⁹ Frey and Stutzer 2000 og 2002, referert av Richard Layard 2005: 70.

⁹⁰ Surowiecki 2004.

⁹¹ Rummel 1994: 14-15, jfr. 1997. Mye tyder på at det finnes en allmenn motvilje mot å ta liv. I tyverisaken nevnt ovenfor ba lagrettemennene eller tingallmuen for tyvens liv (DN XVI 637). Straffer var, som Johan Herman Wessels dikt forteller, «til velfortjente straff for seg / og likesinnede til avsky og til skrekk» (Smeden og bakeren, in fine), men det er verd å merke seg at både Lands- og Byloven påla bønder og borgere å følge dødsdømte til henrettelsen, med trusel om en halv marks bot (LL IV 8, IX 2, BL IV 8L) – noen fant sikkert slike begivenheter spennende mens andre fant dem frastøtende og prøvde å lure seg unna. Dette svarer til Dave Grossmans funn – at vanlige mennesker misliker dreping (1995).

⁹² The Big Five.

⁹³ The Big Three.

for eksempel dyrkingen av Norbert Elias⁹⁴ som for det første bygget på Freuds psykologi som man på respektable samfunnsvitenskapelige fakulteter nå bare finner i mørke kroker, og for det andre var blank for viktig kunnskap om middelalderen – middelalderkrigerens dødsforakt er for eksempel noe man finner i heltediktningen og ikke i virkelig kamp⁹⁵ – og det kunne kjennskap til moderne psykologi også fortalt. At siviliseringsprosessen førte til mindre kriminell vold er også feil: I Norge følger den alvorlige kriminelle volden en U-kurve⁹⁶ slik den trolig gjør i andre vestlige land – som kjennskap til kriminologi kunne påvist før, eller som man til og med kunne tenkt seg frem til.⁹⁷

Mangelen på kjennskap til moderne samfunnsvitenskap gir mentalitetshistorien et gammelmodig preg, omtrent som skipper som navigerer med Jakobsstav⁹⁸ i stedet for å bruke radar og GPS. Det er påfallende at historikere knapt noen gang har omtalt moderne beslutningsteori (*decision theory*, se note 4) selv om denne har fremlagt avgjørende informasjon om metodevalg – statistiske eller ikke-statistiske metoder – og det er like påfallende at de trekker frem avdankede samfunnsvitenskapelige teoretikere som Elias, for ikke å snakke om hans læremester, Freud, mens de ikke har noe om den nydarwinistiske revolusjonen i samfunnsvitenskapene.

Noe annet er det når historieforskningen gjør bruk av sin tradisjonelle metodologiske individualisme. Den står seg godt, som ventelig kan være siden den er bror til samfunnsvitenskapenes *rational choice theory*. Riktignok må både historikernes metodologiske individualisme og samfunnsviternes *rational choice theory* revideres i lys av nydarwinismen,⁹⁹ men som den fremstående nydarwinisten Bobbi Low har vist med sin studie av ideologi og naturvern hos naturfolk er den likevel et effektivt redskap når man skal forklare menneskelig adferd.¹⁰⁰ Med den metodologiske individualismen som redskap kan historikere, selv uten kjennskap til moderne samfunnsvitenskap og biologi, gjøre et verdifullt arbeide ved å legge frem håndfast detaljkunnskap om tidligere menneskers valgmuligheter – ikke minst kunnskap av det slaget som kan gå inn i arbeider som det velsignede Kulturhistorisk leksikon, eller Historisk leksikon.

⁹⁴ Eksempelvis Førland 1997.

⁹⁵ Verbruggen 1997: 37–49.

⁹⁶ Næshagen 2005.

⁹⁷ Hvis det var sivilisering som førte til mindre alvorlig vold, nådde Norge et høydepunkt av sivilisasjon i 1790-årene mens vi i vår tid har falt tilbake til 1500-tallets sivilisasjonsnivå (Næshagen 2005).

⁹⁸ Funnet opp av Levi ben Gerson (1288–1344).

⁹⁹ Mysterud 2003.

¹⁰⁰ Low 1996.

Tillegg: Rekonstruksjon av strafferetten

1: *Forbrytelser mot kongemakt, samfunn og rettsvesen*

En undersøkelse av de distrikter der det både er bevart verdslige og geistlige sakefalls-lister for samme år, viser at 100 prosent av disse bøtene ble ført på de verdslige listene (N=147).

1.1 Forbrytelser mot kongemakten

1.1.1 Økonomiske forbrytelser mot kongemakten: Sakene gjelder skattesvik: «satt inne med skatten» (NRJ IV: 318), «dulgte skattefisker» (NLR I: 29), tollsvik: «ikke sin toll gjorde» (NLR IV: 13), «førte en kjøpmanns gods til Rostock ufortollet» (NRJ IV: 312), eller underslag av bygselavgift: «dulgte kronens jord» (NLR II: 32), og noen ubestemmelige tilfeller: «ikke ville betale kronens rettighet» (NRJ IV: 329), «smør han tok uloves igjen uten kongens ombudsmanns minne» (NRJ IV: 341). De 25 sakene viser at bøtene normalt er lave – minimum er 0,50 daler og medianen er 2,00 – men de kunne være høye for det kostet 70 daler å ikke fortolle sendingen til Rostock. For sen betaling av slike pålegg ble omtrent straffet på samme måte – i de 12 tilfellene var boten minimum 0,25 daler, maksimum 4,00 og medianen var 2,50.

1.1.2 Pliktforsømmelse: Bøndene hadde plikt til å skyssse kongelige og kirkelige tjenestemenn. Unnlatelse av dette beskrives som «førsle de forsømte» (NRJ IV: 317), «ikke ville gjøre skyssferd» (NLR II: 49), «ulydighet med skysshester» (NLR II: 59), eller rett og «skyssbud» (NLR I: 54). De 49 sakene viser at boten ikke har sunket med inflasjonen – minimum var 0,33, maksimum var 2,00 og medianen var 1,32. I tillegg finnes 9 gåtefulle saker som bare beskrives som «ulydighet» (NRJ IV: 329, NLR I: 38). For disse var minimum 0,33 daler, maksimum 8, 00 og medianen 1,96 daler, og man kan mistenke at de fleste var det samme som «ulydighet med skysshester» nevnt ovenfor. Landsloven omtaler bare plikt til å skyssse kongen, og for unnlatelse var boten én øre (LL III 15), lik 0,08 eller 0,04 daler dersom den fulgte inflasjonen. Plikten til å skyssse kongens menn (og biskopens) må ha vært sedvanerett – den omtales i retterbøter for noen østnorske distrikter i 1293 (NGL III: 19-23) og 1297 (NGL III: 27-30) som tillater bøndene å jule opp men ikke drepe sendemenn som krever skyss men ikke har riktig skyssbrev, utstedt av kongen.¹⁰¹

¹⁰¹ Til tross for dette fornuftige tiltaket ble skyssplikten gradvis utvidet, og var for bygder som Oppdal og Dovre en tung byrde som førte til skattenedsettelse (Steen 1942: 344–49). En drapssak i Oppdal kan ha hatt forbindelse med skyssplikten (NHKI, 1569 19. mars; NHKI, 1569 28. april; se nedenfor 4.4.3).

For unnlatelse av andre plikter kunne straffene være hardere. Slike beskrives som «ville ikke låne min herres svenner herberge» (NRJ IV: 322), «bepliktet seg under et hengende (dvs. å la seg henge) (til) å følge kongens fe inn til slottet og rømte dog bort samme natt» (NLR I: 23-24)¹⁰², «slo kongens lås fra døren» (NLR IV: 19)¹⁰³, «drakk seg drukken på vekten og gjorde noe parlamente på gaten» (NLR IV: 20), «var ulydig og ble hjemme av utnevnd (dvs. de utskrevne krigsfolk)» (NLR V: 221), «for ulydighet» (NLR V: 221)¹⁰⁴, «forsømte å holde den fjerde vakt (som) ham ble tilsagt» (NLR V: 225). Etter Landsloven var straffen for desertering utlegd og formuesinnndragning eller slik mildere straff som kongen fant passende (LL III 11). Ellers må pliktene ha blitt pålagt av sedvaneretten, og for de 13 sakene var boten minimum 0,50 daler, maksimum 9,00 og medianen 2,00.

Pliktforsømmelsen som ble mildest straffet var plikten til å skaffe seg våpen – som i teorien ble inpsisert hver vår. Den beskrives som våpenforbrytelse (*våpenvite*, gammelnorsk *vápnavíti* – NRJ IV: 311). Hjemmelen for dette finnes i Landsloven som pålegger hver mann å skaffe seg våpen i samsvar med sin posisjon og økonomi – under trusel om én øres bot for hver manglende gjenstand (LL III 11 and 12). Omregnet til daler blir dette bare 0,08 daler før inflasjonen omkring 1537 og 0,04 etter. Det stemmer med bøkene – de 22 individuelle sakene har minimum på 0,04 daler og maksimum 0,40, mens medianen er 0,08. At bøkene var så lave er trolig grunnen til at de ofte blir anført som en sekkepost (for eksempel NRJ IV: 311, NRJ IV: 312, NRJ IV: 324, NRJ IV: 333, NLR I: 37, NLR I: 38, NLR I: 38, NLR II: 76) og at de ikke ble innkrevet andre steder enn på Østlandet.

1.1.3 Motstand mot øvrigheten: Motstand mot kongen eller hans tjenere ble hardere straffet. Slike forbrytelser beskrives som «lå i mordsti for fogden» (NRJ IV: 317), «gjorde allmuen uvillig» (NRJ IV: 320), «oppløp han gjorde mot fogden» (NRJ IV: 327), «ville slå min herres svenner» (NRJ IV: 337), «han trettet med lensmannen» (NRJ IV: 340), «han slo lensmannen» (NLR I: 37), «slo kongens sagemester» (NLR I: 54), «satte seg opp mot borgermester»¹⁰⁵ (NLR II: 130), and «for han fører noen (av) de svenskes brev tilbake igjen av Sverige til allmuen her

¹⁰² Man finner ofte slikt i middelalderen, harde trusler men milde straffer – angjeldende forbryter betalte i bot to daler og en ku, trolig også verd to daler. Men konge og tjenestemann kom fra det med en inntekt på fire daler i stedet for et utlegg på én (til bøddel).

¹⁰³ Denne saken plasseres her, under sterk tvil.

¹⁰⁴ Boten, 8 daler, er her den samme som for sambygdingen som ikke ville bli med krigsfolkene.

¹⁰⁵ Som var oppnevnt av kongen.

uti Bergenhus len (for) å inntinge lenene under den svenske (kongen), ga for sin hals (dvs. for å unngå halshugning)» (NLR IV: 14). Det er 19 slike saker og boten var minimum 1,00 daler, maksimum (for høyforræderiet, et ubotemål) 100,00, og medianen var 5,00. Det sier seg selv at kongen ønsket å verne sine tjenere, men Landsloven har ikke spesifikke hjemler for dette, og bøtene var ikke urimelig høye.

1.2 Forbrytelser mot samfunnet

1.2.1 Brudd på privilegier: Handelen ble styrt av privilegier, og de privilegerte (i byene) ville tape på brudd på disse. Slike beskrives som «gjorde havnekjøp» (NRJ IV: 309), «ulovlig kjøp» (NRJ IV: 313), «brukte kjøpmannskap etter Martini (mortensmess)» (NLR IV: 193), «1 mårskinn han solgte»¹⁰⁶ (NLR II: 57), «solgte/kjøpte forbuden vare» (NLR IV: 196), «solgte 1 tønne øl i forbud» (NLR V: 223), «brukte kjøpmannskap og hadde ikke 15 mark fri» (NLR V: 225). Endelig er det en sak, ukjent fra lover og retterbøter, men likevel hardt straffet, sikkert fordi den skadet handelen, nemlig «gjorde noe oppløp med russeren østenhavs i det at han bespottet deres guder»¹⁰⁷ (NLR V: 228). Alt i alt er det 57 slike saker, og boten var minimum 0,25 daler, maksimum 12,00, og medianen var 3,00.

1.2.2 Ulovlig jakt og fiske: Slike forbrytelser rammet bygdesamfunnet siden det ikke var noen kongelige eller adelige jaktprivilegier. Sakene beskrives som «skjøt et lite elgsdyr i forbud» (NLR II: 48), «var uti reinkalvjakt» ((NLR VI: 172), og (i Vesterålen eller Lofoten) som «usedvanlig natteror (dvs. fisking)» (NLR V: 221). De 10 sakene viser at boten var minimum 0,50 daler, maksimum 16,00, og medianen 1,50.

1.2.3 Veivedlikehold: Siden bygdesamfunnet var den største taperen når veivedlikeholdet ble neglisjert, må dette også beskrives som en forbrytelse mot det. Det peker i samme retning at plikten blir behandlet i Landsleiebolken av Landsloven, som tar for seg konflikter i bygdesamfunnet (LL VII 43-46). Sakene beskrives oftest som «veibøter», men i to saker nevnes det «holdt en bro ulovlig/uferdig» (NLR I: 28 og II: 41). De 30 sakene har bøter blandt de aller laveste – minimum var 0,11 daler, maksimum 2,00, og medianen var 0,25. Ett tilfelle av erstatning for dette er kjent – en mann dømmes til å bygge opp en bro kona brente ned, og betale en sølvmark til folket i bygda (DN II 747, 1442).

¹⁰⁶ Dette må ha vært en forbrytelse siden den ble bøtelagt. Hvorfor har kildene ingenting om.

¹⁰⁷ Sikkert deres helgener – russerne som nordmenn handlet med må ha vært ortodokse kristne.

1.3 Forbrytelser mot rettsvesenet

1.3.1 *Brevbrudd*: Brudd på kongens befaling kalles «brevbrudd» (NRJ IV: 340, NLR II: 102), De 11 sakene har en bot på minimum 0,67 daler, maksimum 3,50, og medianen var 3,00 – som er 9 mark etter inflasjonen omkring 1537. I 1310 fastsatte en skipan den høye kongeboten, 13,33 mark (NGL III 28), for brudd på spesifikke kongelige befalinger, og i 1315 fastsatte en annen bot på 4 mark for brudd på generelle pålegg (NGL III 41, 1315). Christian II prøvde å belegge slike brudd med dødsstraff (NGL 2 III 188) men det førte ikke til noe.¹⁰⁸

1.3.2 *Domrov*: Domrov beskrives med dette ordet i mange tilfeller (NRJ IV: 325), i andre tilfeller beskrives det som «brøt lagfestning» (NRJ IV: 324), «orskurdsbrudd» (NRJ IV: 327; NLR I: 48), og «en 6 manns dom han brøt» (NLR II: 59). I de 29 sakene var boten minimum 0,33 daler, maksimum 10,00 og medianen 1,00 daler. Det vil si at boten oftest var lavere og dessuten mer variabel enn Landsloven foreskrev. Landsloven har bestemmelser for domrov i særlig alvorlige forbrytelser som feider eller leiermål med kvinner som skal bøtes med full mannsbot eller halv (LL I 8, IV 5). «Men i alle andre søksmål, hvor folk setter lovdommer seg imellom, da er den som bryter dommen, saket 1 mark sølv til saksøkeren og holde dommen som før, men til kongen 4 mark sølv» – og erstatningen hadde første prioritet (LL I 14,¹⁰⁹ Domrov kunne føre til utlegd (DN V 58, 1313) – rimeligvis til saken var økonomisk oppgjort.

1.3.3 *Semjerov*: Brudd på private forlik beskrives som «semjerov» (NRJ IV: 316) eller «holdt ikke den sone som var gjort mellom Olav Jonsson og ham» (NRJ IV: 341). I de 19 sakene var boten minimum 0,25 daler, maksimum 2,67 og medianen 1,00. Vurdert ut fra bøkene ble altså domrov og semjerov straffet likt – det vil si at de ble betraktet som én og samme ting.

1.3.4 *Forbrytelser mot justisen*: Slike saker¹¹⁰ var av mange slag og beskrives som «stevnefall» (NRJ IV: 320; NLR I: 61), «felte kongens tingbud ned» (NRJ IV: 322; NLR I: 23), «tingvite (tingforbrytelse)» (NRJ IV: 325), «et kosthold (bot for ikke å møte etter stevning)» (NLR I: 16), «ulovlig stevning» (NLR I: 111), «ville hogget en mann på tinget» (NLR II: 26), «kom drukken til stevnestuen» (NLR II: 56), «la ikke sine brev i rette» (NLR II: 58), «brukte sin unyttige munn på tinget» (NLR IV: 192), and «visste at hans granne skjøt et dyr og ham ikke berøpte» (NLR IV: 192). Man skulle møte edru på tinget men Landsloven fastsetter

¹⁰⁸ Steinar Imsen i NHL: 61, jfr. John B. Johnsen i KLNLM 2: 213–14.

¹⁰⁹ Jfr. Eyvind Fjeld Halvorsen i KLNLM 3: 218–20.

¹¹⁰ De få tilfellene av vold under rettsforhandlinger har blitt klassifisert som en egen type vold (se nedenfor, kapittel 4.7.6).

ikke noen bot (LL I 3), mens å ikke møte når man var stevnet skulle straffes med bot på en mark sølv (LL I 11). De 56 registrerte slike forbrytelser ble straffet litt hardere enn domrov og semjerov – minimum var 0,08 daler, maksimum var 8,00 og medianen var 1,33.

1.4 Ubestemmelige forbrytelser mot kongemakt, samfunn og justis

Fire forbrytelser er vanskelige å kategorisere. De beskrives som «for 1 kar han dulgte» (NRJ IV: 311), «tok Jesper, en barts kjær, inn på sitt skip, og han hadde intet pass»¹¹¹ (NLR IV: 18), «satt ulydig og ikke ville komme til ting og høre kongens brev» (NLR IV: 193), og «slapp en tyv løs» (NLR IV: 193). Boten for dette var minimum 2,00 daler, maksimum 16,00, og medianen var 3,50 daler.

2 Forbrytelser mot kirken

En undersøkelse av de distrikter der det både er bevart verdslige og geistlige sakefalls-liste for samme år, viser at 94 prosent av disse bøtene ble ført på de geistlige listene (N=33).

2.1 Brudd på helligdagslovgivningen

Noen forbrytelser omtales, helt enkelt, som «helgedagsbrøde» (NLR I: 96), eller handlingen beskrives slik at vi ser den var det, for eksempel «rodde ut på Vår Frues dag» (NLR V: 236, likeså NLR V: 236 og NLR V: 236). For de 14 tilfellene av dette var boten minimum 0,33 daler, maksimum 1,50, og medianen var 1,00 daler. De 19 forbrytelsene som bare blir beskrevet som helligbrøde, er rimeligvis det samme i mange, kanskje alle, tilfeller, og for dette var boten minimum 0,50 daler, maksimum 4,00 og medianen var 1,00. Boten foreskrevet av Eidsivatings kirkerett var 6 øre lik 0,75 mark (E 12)¹¹², og erkebiskop Jons kirkerett setter den til bare 3 øre (NGL II: 357, 361).

2.2 Andre forbrytelser mot kirken

Andre forbrytelser mot kirken beskrives som «svarte presten under messen» (NLR I: 99), «(brudd på) kirkefred» (NLR II: 157), «kjøpslo ved kirken» (NLR II: 157), og «bannet Guds vær» (NLR V: 228). I de 4 tilfellene var straffen noe strengere enn for foregående forbrytelse, med minimum på 1,00 daler, maksimum 6,00, og en median på 2,13 daler.

¹¹¹ Pass trengtes (sannsynlighetsvis som attest) i visse tjenesteforhold, jfr. kapitel 4.9.3. Likeså synes det som reisende skulle vise pass til stedets prest for å få skyss, slik det fremgår av en drapssak (NHKI 19. mars 1569).

¹¹² Halvorsen & Rindal 2008: 14.

3 *Sedelighetsforbrytelser*

En undersøkelse av de distrikter der det både er bevart verdslige og geistlige sakefalls-lister for samme år, viser at 97 prosent av disse bøtene ble ført på de geistlige listene (N=348).

3.1 Incest

Slektskapets nærhet fremgår som regel av sakefallslistene: «Den kvinnen som ble brent for hun lå hos faren og sønnen» og «den kar som ble brent som lå hos forskrevne kvinne og hun var hans stemor» (NLR I: 8). Andre saker, som ble oppgjort med bøter, var «belå sin egen søster» (NLR V: 232), og det tilsvarende «hadde beligget to søstre, løste han sitt liv igjen» (NLR VI: 171). I de sakene som ikke ble oppgjort med dødsdom og inndragning var boten i ett tilfelle 29,50 daler, og i de to andre 65. Incest med søskenbarn ble beskrevet som «belå sitt søskenbarn» (NLR I: 71), og «lå med – var skyldt i annet og tredje ledd» (NLR IV: 198). I de tre sakene var straffene nesten like harde som for samleie med foreldre eller søsken – bøtene var 16,75, 50,00 og 55,00 daler. Incest med tremenninger ble beskrevet som «belå sin fenke med tredje og fjerde ledd» (NLR I: 95), «belå – var skyldt i tredje ledd» (NLR IV: 198). I de seks slike sakene var boten minimum 4,50 daler, maksimum 55, og medianen var 8,75. I fem saker nevnes det bare at partene var i slekt, som «leier(mål) uti skyldskap» (NRJ IV: 309), og «belå sin fenke» (NLR I: 80). Boten var her minimum 4,50 daler, maksimum 15, 00 og medianen var 10,00. Siden bøtene var omtrent de samme, var partene trolig i fjernere slekt, og det var rimeligvis derfor skriveren ikke brød seg om å angi slektskapet.

Biskopen gjorde krav på jurisdiksjonen i slike saker, slik det sies i en biskopelig kvittering for bøter, som henviser til kristenretten, kirkens lover og Sættargjerden av 1278 (DN I 1063, 1523), men i noen få saker krevet verdslige myndigheter bøtene, og i en sak om samleie med stedatter (DN XXI 171, 1383/84), krevet kongen fredkjøp på ti mark. Om dette var vanlig vet vi ikke, men man har antatt at incest mellom nær slekt¹¹³ også i praksis var ubotemål,¹¹⁴ noe man trengte kongens landsvist for, og påskuddet for landsvist kan, som i drapssaker, ha vært at forbrytelsen var uaktsom (*úfyrirsynju*) som det sies i et ovennevnte landsvistbrev.

¹¹³ Eidsivatingtings kirkerett regner opp følgende sytten seksuelle forbindelser som ubotemål: Med mor, datter, søster, sønnedatter, datterdatter, brordatter, søsterdatter, stemor, sønnekone, brorkone, stedatter, kones mor, kones søster, farsøster, morsøster, farmor, mormor (E 52, Halvorsen & Rindal 2008: 58).

¹¹⁴ Se Dag Gundersen i KLNLM 7: 370–74.

3.2 Kjetteri

Uttrykket kjetteri står ikke for religiøs heterodoksi, men for en omfangsrik kategori av seksuelle forbrytelser. Meningsendringen er ikke overraskende siden religiøse avvikere ofte har blitt beskyldt for seksuelle avvik – de første kristne, manikeerne, paulikianerne, katarerne og valdenserne.¹¹⁵

Kategorien må ha omfattet homoseksualitet, for mens Gunnar Ramstad bare ble bøtelagt for kjetteri ble Per Slåttem bøtelagt for «kjetteri med Gunnar Ramstad» (NRJ IV: 338; jfr. Eyvind Fjeld Halvorsen i KLN 4: 9-10). Når to menn blir bøtelagt sammen «for brannsmål og kjetteri», tyder dette på det samme (NLR V: 221).¹¹⁶ Men kategorien omfattet også incest – Nils Stub registrerer flere incestsaker og skriver så at «alle disse forskrevne leiermål ble forvist av rådstuen og til kapitel og de sa alle disse mål å være kjetteri og derfor ble de dømt av rådstuen» (Huitfeldt-Kaas 1895: 8). En godt dokumentert incestsak, to brødre som har samleie med samme kvinne, blir også kalt kjetteri i en påskrift (DN XXI 936, jfr. DN XXI 937-39, DN XXII 473-474, 1549-50). Om betegnelsen omfattet enda flere seksuelle forbrytelser er uvisst.

Hva som var kriteriet for å skille mellom incest og kjetteri, vet vi ikke, men det må ha vært et slikt, som man ser av Nils Stubs omtale og fordelingen av bøkene – kongen tok oftere bøkene dersom forbrytelsen var kjetteri (tabell R 1).

Tabell R 1: Forbrytelse og jurisdiksjon for incest og "kjetteri".¹¹⁷

	Incest	"Kjetteri"	N
Bot til kirken	15	3	18
Bot til kongen	2	5	7
N	17	8	25

Fisbertesten (tohalet) p= 0,0169

De ti sikre tilfellene av kjetteri ble straffet med bøter, det vil si at homoseksualitet neppe ble straffet med døden. Faktisk var de to laveste bøkene i kjetterisaker, 1,00 og 4,63 daler, begge for homoseksualitet (NRJ IV: 338). Bøkene gikk altså fra minimum 1,00 daler til et maksimum på 40,00, med en median på 12,50.

3.3 Hor

3.3.1 *Helt hor*: Som erkebiskop Jons kirkerett (44, NGL II: 371) skilte femtenhundretallets sedvanerett mellom helt og halvt hor. Dette beskrives under-

¹¹⁵ Cohn 1976: 1–2, 17, 18, 20–21, 35.

¹¹⁶ Jørn Sandnes ser dette som en trolldomssak (1990: 55) – men det er lite sannsynlig gitt den da gjengse betydningen.

¹¹⁷ For de år og distrikter der man både har verdslige og kirkelige sakefallslistene.

tiden som «han belå en manns hustru og var selv ektegift» (NLR I: 77), andre ganger som «et fullt hor han bedrev med – .» (NLR V: 231), og et tilfelle skrives som «et helt hor med en løs kvinne» (NLR I: 95)¹¹⁸. For saker beskrevet som helt hor eller der begge parter sies å være gift er boten minimum 6,50 daler, maksimum 50,00 og medianen 11,25. Saker beskrevet som «horsak» (NLR I: 70), «hor» – (NLR I: 72), eller «horeri» (NLR IV: 198) er sannsynligvis helt hor siden bøtene er som for helt hor – minimum 2,00 daler, maksimum 40,00 og medianen 11,50 daler. Sammenslått viser de 33 sakene en bot på minimum 2,00 daler, maksimum på 50,00 og en median på 11,25. Borgartings kirkerett fastsetter boten for dette til tre mark (B 17.2, 17.3).¹¹⁹

3.3.2 *Halvt hor*: Saker der én part var gift og den andre ugift beskrives som «et halvt hor, han belå Sivord Gibstads hustru» (NLR I: 95), eller « $\frac{1}{2}$ hor» (NLR I: 99). Boten for disse 36 sakene var minimum 3,00 daler, maksimum 33,00 og medianen 7,00. Boten foreskrevet for dette i erkebiskop Jons kirkerett er 12 øre (J. 44, NGL II 371), halvparten av ovennevnte Borgartingsbot.

3.3.3 *Ubestemmelige horssaker*: I noen saker kan man ikke avgjøre om det var helt eller halvt hor. Det sies for eksempel om mannen at «han var beryktet for Berit Jonsdatter og han ikke kunne gå sin dul og han var gift» men om kvinnen sies bare at «hun ei kunne gå sin dul» (NLR V: 231). I sakene der mennene sikkert var gift, var boten lav selv for halvt hor, med to daler i den ene og fire i den andre. I 19 saker beskrives kvinnen som gift mens det ikke sies noe om mannens status, som for eksempel «den dreng som belå Gunnar Bredtvedts hustru» (NLR I: 69), og «hans hustru lå med Per Fjell» (NLR I: 72). For disse sakene var boten minimum 2,00 daler, maksimum 37,00 og medianen 7,00, med andre ord den samme som for halvt hor. De forskjellige bøtene for menn og kvinner kan være tilfeldige, men det er neppe tilfeldig at mange flere kvinner kommer i denne kategorien. Grunnen er sikkert at det var en seksuell dobbeltmoral.

3.3.4 *Forlovelser*: Forlovede ble betraktet omtrent som gifte. Sakene beskrives som «lå hos en løs kvinne og var festermann» (NLR I: 95), and «belå en kvinne ved navn Maren som var trolovet» (NLR V: 235). For de tre sakene er boten omtrent som for halvt hor, 5,00, 6,00 og 20,00 daler.¹²⁰

¹¹⁸ Løs må her gjelde kvinnens moral, ikke hennes ekteskapelige status, og er altså ikke noen oversettelse av latinsk *soluta*.

¹¹⁹ Halvorsen & Rindal 2008: 156.

¹²⁰ I samsvar med dette er barn født av forlovede foreldre ektefødte (DN XIII 728).

3.4 Samleie mellom ugifte

3.4.1 Leiermål og frillelevnet: Seksuelle forbindelser mellom ugifte var straffbare. Noen beskrives som «frillelevnet» (NLR I: 95), og av og til beskrives varigheten av forholdet «2 års frillelevnet», «3 års frillelevnet», begge straffet med bot på 1,50 daler (NLR V: 232). I de 149 sakene var boten minimum 0,25 daler, maksimum 6,00, og medianen 1,00.¹²¹

Tabell R 2: Medianbøter for frillelevnet og leiermål, etter landsdel, *N* i parentes

	Øst-Norge	Sør-Norge	Vest-Norge	Nord-Norge.
Frillelevnet	1.50 (46)	2.00 (1)	2.50 (2)	0.50 (100)
Leiermål	1.50 (66)		4.00 (1)	3.00 (11)

Andre slike forbrytelser ble beskrevet som «noe leier» (NRJ IV: 307), eller bare «leier» (NRJ IV: 311), eller «leiermål» (NRJ IV: 329). Merkelig nok ble dette som ikke innebar noe varig forhold (ett samleie var nok) straffet hardere enn frillelevnet i Vest- og særlig i Nord-Norge – de 78 sakene har bot på minimum 0,50 daler, maksimum på 12,00, og en median på 1.50.¹²²

Tabell R 3: Nord-Norge, bøter for frillelevnet og leiermål

	Mindre enn 1 daler	1 daler eller mer	Sum
Frillelevnet	51	49	100
Leiermål	0	11	11
Sum	51	60	111

Pearson χ^2 10.2785, frihetsgrader 1, $p = 0.0013$

I Nord-Norge ser vi altså ulike bøtenivået for frillelevnet og leiermål, det vil si at de ble betraktet som forskjellige forbrytelser, og leiermålet ble hardest straffet.

Tabell R 4: Øst-Norge, bøtenivå for frillelevnet og leiermål

	Mindre enn 2 daler	2 daler eller mer	Sum
Frillelevnet	29	17	46
Leiermål	35	31	66
Sum	64	48	112

Pearson χ^2 1,1098, frihetsgrader 1, $p = 0.2921$

Dette er ikke tilfelle i Øst-Norge der sammenligningen ikke viser signifikante forskjeller: I det minste der, motsatt Nord-Norge, må frillelevnet og leiermål ha

¹²¹ Boten kunne være enda lavere siden mannen noen ganger betalte for begge (se kapittel 4.6.11).

¹²² Her kan også mannen noen ganger ha betalt for begge, og hvers bot må derfor ha vært lavere.

vært én og samme ting. I to av femten distrikter der er det registrert både frillelevnet og leiermål, i seks bare frillelevnet og i syv bare leiermål – og det var i alt 46 tilfeller av det ene og 66 av det andre.

3.4.2 *Førekteskapelig seksualitet og irregulære bryllup*: Tre saker beskrives som «lå hos hans (dvs. sin) hustru før enn de ble viet sammen» (NLR I: 76). I to saker var boten 0,50 daler, og i én 1,50 daler. Dette er langt færre enn ventet, og man kan spørre om ikke andre er å finne i betegnelsen «bryllupsgjerd» (NLR I: 99) som forekommer i 23 saker, og har omtrent samme bøter – minimum 0,13 daler, maksimum 2,00 og medianen 1,00. Dette kan ikke ha vært prestens honorar for bryllupet siden det er ført i sakefallslistene. Det må ha vært en eller annen irregularitet ved brylluppet – og da er det mulig dette er de manglende før-ekteskapelige samleiene.

3.4.3 *Deflorering av jomfru*: 37 saker beskrives som «møyrett» (NLR I: 71), eller «jomfrukrenkeri» (NLR V: 232), som må være det samme som gammelnorsk «meydómsspell», men dette finnes ikke i Hertzbergs Glossarium (NGL V), det vil si ikke i lover før 1389.¹²³ Bøtene er forholdsvis høye, minimum 1,25 daler, maksimum 12,00 og medianen er 5,00. Begge ordene må være alternative beskrivelser av «belå en pike» (NLR I: 95)¹²⁴, siden ordbruken veksler fra distrikt til distrikt og fordi bøtene for dette var svært like, minimum 3,00 daler, maksimum 12,00, medianen 5,00. Vekten man legger på jomfrudom er sannsynligvis evolusjonær fordi den indikerer fremtidig troskap.¹²⁵ Dette gjorde jomfrudommen til et viktig aktivum på ekteskapsmarkedet, og vel verd å beskytte for familien – med samfunnets hjelp. Men tap av jomfrudommen fratok ikke kvinnen enhver verdi – det finnes ingen tegn til æresdrap (fars eller brors drap av beligget datter eller søster) i de norske kildene. Etter Landsloven skulle erstatningen, rettsbot og rådsspill (giftermåls-spille, gammelnorsk *rådspell*) fastsettes av tolv mann, men noen bot nevnes ikke (LL IV 29), sannsynligvis fordi boten gikk til kirken, slik sakefallslistene også viser.

3.4.4 *Samleie med underordnet*: Utnyttelse av autoritet for å oppnå samleie ble også hardt straffet. Slikt beskrives som «lokket sin tjenestepike» (NRJ IV: 323), «gjorde sin pike med barn» (NLR II: 135), «lå med sin leiekone» (NLR II: 136), «belå en løs kvinne uti sin mors brød» (NLR V: 236). I de ti sakene er boten minimum 2,00 daler, maksimum 27,00, og medianen er 9,50.

¹²³ I brev omtales en anklage mot en mann som skal ha vært en kvinnes «møymann», reist atten år etter hans død, men han ble funnet ikke skyldig (DN XV 111, 1488, DN XXI 635, 1490).

¹²⁴ Uttrykket *pike* betyr både tjenestepike og uberørt jomfru (*virgo intacta*) – og betydningen må avgjøres av sammenhengen.

¹²⁵ Buss 1994: 66–70.

Det var for å forføre en underordnet som var jomfru at straffene var særlig harde, men straffene for å forføre en allerede defloret tjenestekvinne var i det minste høyere enn for leiermål – 2,00, 2,50 og 5,00 daler. Også i slike tilfeller ble kvinnens rykte skadet og verdien hennes noe nedsatt på ekteskapsmarkedet – til tap for henne og familien.

Tabell R 5: Bot for forføring av kvinnelig underordnet, avhengig av hennes status som pike eller kone

	Kone	Pike	
5 daler eller mindre	3	0	3
Mer enn 5 daler	0	10	10
	3	10	13

Fishertesten (tobalet) $p = 0.0035$

3.4.5 Ubestemmelige seksualforbrytelser: I noen saker er beskrivelsen for snau til at vi kan plassere dem i noen av de ovennevnte kategorier, der alle sannsynligvis hører hjemme. En oversikt over beskrivelsene sammen med boten kan likevel gjøre det mulig å skille ut noen av kategoriene.

For det første viser statistikken et skille mellom sakene der kvinnen blir navngitt og der hun ikke blir det. Den første typen beskrives som «For en kvinne han lokket» (NRJ IV: 308), «for samme sak» (det vil si kvinne han lokket – NRJ IV: 308), «for en enke han lå hos» (NRJ IV: 338), «ble dødfallen for en kvinne» (NLR I: 100), «lå hos en løs¹²⁶ kvinne» (NLR II: 135), «en løs kone han gjorde med barn» (NLR II: 136), «belå en kvinne» (NLR IV: 198), «en kone - - - som hadde latt en smådreng beligge seg» (NLR V: 235), «belå en ufrels¹²⁷ kvinne» (NLR V: 235). I disse 15 sakene er boten minimum 0,50 daler, maksimum 10,00 og medianen 1,50.

I den andre typen blir kvinnen identifisert, som regel med navn, i beskrivelser som «lå med Karen Nilsdatter hjemme til hennes fars» (NLR II: 147), «belå Gurin Andersdatter» (NLR IV: 21), «Anna i Marøya for hun lot seg beligge av Laurens på Sel» (NLR IV: 197), «kunne ikke gå sin underførsel for Gjertrud –» (NLR IV: 197). De 13 slike saker blir mye hardere straffet, med en bot på minimum 4,00 daler, maksimum 20,00, og en median på 9,00, og navnet må derfor ha fortalt de sambygdingene noe – som man ser av tabell R 6. Kongens revisorer visste det neppe men navnet fortalte sambygdingene at kvinnen var gift eller jomfru eller annet som gjorde seksualforbrytelsen mer alvorlig.

¹²⁶ Her vel ugift.

¹²⁷ Her vel ugift, neppe ikke-adelig.

Tabell R 6: Samleie med uidentifisert kontra identifisert kvinne.

	Uidentifisert kvinne	Identifisert kvinne	Sum
Bot 4 daler eller mindre	13	1	14
Bot 5 daler eller mer	2	11	13
Sum	15	12	27

Pearson χ^2 16.3854, frihetsgrader 1, $p=0.0001$

3.5 Voldtekt

Listene har bare ett sikkert tilfelle av voldtekt, beskrevet som «for han voldtok en kvinne, ble benådet av Erik Rosenkrans» (NLR IV: 21), og boten var 20,00 daler.¹²⁸ Det kan være én sak til når herr Hans, prest i Ringeby, betaler 33,33 daler «for vold» (NRJ IV: 316), faktisk dobbelt så mye som for drap. Dette er ikke overraskende – voldtekt var, om vi skal tro Landsloven, ubotemål (LL IV 4), og den første saken kunne godt endt med henrettelse, som andre kilder har eksempler på.¹²⁹ Slike harde straffer viser menns omsorg for å beskytte kvinners kyskhets (unntatt, selvsagt, de prostituerte).

3.6 Ubestemmelige seksualforbrytelser

Fem saker er umulige å plassere innen seksualforbrytelsene. Der har vi «lå i skjørlevnet» (NLR I: 72), «løp om i bygda med en dreng» (NLR I: 95), «en kvinne han belå imot hans egen forpliktelse» (NLR I: 101, 102)¹³⁰, «belå en kvinne som ikke hadde gått i kirke et halvt år etter at hun hadde født sitt barn» (NLR V: 236). For disse fem sakene er boten på minimum 2,00 daler, maksimum 18,00, og medianen er 8,00.

3.7 Kvinner og menns bøter

For leiermål betalte kvinnen i senere tid seks daler mens mannen betalte tolv. Dette svarer til arveloven – kvinnens del var halvparten av mannens.¹³¹ Christian IVs pålegg

¹²⁸ Absalon Pederssons dagbok har flere detaljer: Forbrytelsen ble begått 1. desember 1567, forbryteren nektet å betale erstatning og ble fengslet den 13. På rådstuen lovet hans onkel, en prest, erstatning på seksti daler, men «etterdi kongen ville ha 20 daler i sakefall», og presten nektet å betale mer, gikk offeret, enke etter Nils organist, med på å sette ned erstatningen til førti daler som straks ble betalt (Iversen 1963: 138).

¹²⁹ Huitfeldt-Kaas 1895: 11.

¹³⁰ Dette kan være gentatt hor. Etter Landsloven innebar forlik om hor at mannen forpliktet seg til ikke å gjenta forbrytelsen (LL IV 25).

¹³¹ Opphavet til uttrykket *brorparten*.

om dette i 1617 – halv mot hel pris – kan ha vært en stadfestelse av tidligere praksis skriver Mads Ramstad.¹³² Men det var nå bare en svak tendens – i Nord-Norge betalte mannen dobbelt i fem saker (NLR V: 230, 231, 231, 233, 233), det samme som kvinnen i tre (NLR V: 233, 234, 234), og i to saker betalte kvinnen dobbelt (NLR V: 233, 233). Hva erstatningen angår har vi, som i horssaker, ingen informasjon som gjør det mulig å sammenligne, men det ville være overraskende om den bedratte hustruen fikk like stor erstatning som den bedratte ektemannen, hvis hun da fikk noen.

3.8 Erstatning og kirkebot

Sannsynligvis ble det ikke tildømt erstatning for incest eller homoseksualitet (kjetteri) – i slike saker var begge parter like skyldige og hadde liten grunn til å kreve erstatning fra hverandre. Selv om boten var høy, var derfor incest og homoseksualitet en billigere forbrytelse enn det kan synes. Hor var en annen sak – i slike tilfeller led horkvinnens/horkarens ektefelle et tap med store emosjonelle følger – som evolusjonær psykologi har mye å si om.¹³³

Informasjonen om erstatninger er svært utilfredsstillende, men at de var høye ser vi om vi normerer dem til daler.¹³⁴ Halldor Roarsson betalte 30 kyrlag til Hallvard Ogmundsson hvis kone han hadde hatt samleie med (DN V 445, 1405; DN III 590, 1408), og det er 60 daler. I en tilnærmet lignende sak betalte Erling Ormsson 4 ½ øresbol (regnet som lik 7 mark gull, altså 56 mark eller 37,33 daler)¹³⁵ til Amund Eiriksson hvis forlovede han hadde hatt samleie med (DN III 258, 1348) – og at kvinnen var søster til Erlings kone, hadde neppe betydning for erstatningen men bare for boten.

Erstatningen for deflorering var også høy. I en sak i Trøndelag sies den å være «en halv mannsbot» (DN XII 611, 1547)¹³⁶ som er 10,67 daler med mindre den ble justert etter inflasjonen. En halv mannsbot er samme erstatning som Landsloven fastsetter fra den som blir tatt *flagranti delicto* mens han har samleie med en manns mor, datter eller søster (LL IV 5), men Landsloven kan i alle fall ikke være hjemmel ettersom mødre sjelden er jomfruer. Den halve mannsboten finner man også i

¹³² NHL: 254.

¹³³ Barash and Lipton 2001; Buss 2000.

¹³⁴ Landtakster er for variable til å omregnes i daler, men jeg setter kyrlaget til to daler (i samsvar med priser i NLR). Før inflasjonen omkring 1537 var daleren verd 1,5 mark, senere 3 mark.

¹³⁵ Dette gir en pris på 12,44, la oss si 12,50 mark per øresbol. I en annen sak er øresbolet lik tre kyrlag (DN X 107, 1408), og da er kua verd vel fire mark.

¹³⁶ Det er prosten som insisterer på at mannen enten skal betale den halve mannsboten eller gifte seg med kvinnen,

Telemark nitti år før da en mann dømmes til å betale åtte mark gull til pikens far for å sette barn på henne i farens eget hus (DN III 841, 1458). At dette var åstedet kan meget vel ha vært en skjerpene omstendighet, slik som for drap der det førte til dobbelt bot (se nedenfor, jfr. LL IV 18) – og åtte mark gull var den regulære drapsboten (erstatningen) ifølge kansleren Jens Bjelke (1952/1634: 133).

Etter Borgartings kirkerett var maksimumserstatningen for ulovlig samleie med kvinne 12 mark – 6 til mannen, 3 til hennes far og 3 til hennes sønn (B tillegg 10).¹³⁷ Det er vanskelig å si sikkert hva de dokumenterte erstatningene for seksuelle forbrytelser gjelder, men når Torgeir dømmes til å betale en halv mark gull, lik fire mark eller 2,67 daler, til Torald i *ret firir systur sina* (DN X 55, 1348) er det usannsynlig at forbrytelsen var mer alvorlig enn frillelevnet eller leiermål. I nok en sak betaler en mann, som erstatning for samleie med kvinne, nesten like lite – tre mark lik to daler – til hver av hennes to svogre, og lover «å gjøre henne så mye heder som han hadde gjort henne verre» med å gifte seg med henne (DN II 920, 1482). Siden forbrytelsen delvis ble sonet med ekteskap, var den trolig mer alvorlig enn erstatningen tyder på, kanskje deflorering av jomfru. I den ovennevnte voldtektssaken krevet offeret en erstatning på seksti daler men nøyde seg med førti som var lik femten mark gull (Iversen 1963: 138). Erstatningene fastsatt i Borgartings kristenrett er 6 mark for selve voldtekten, 3 mark for å binde kvinnen (hvis det skjedde), og 6 mark for mulige sår (B tillegg 13).¹³⁸

De fleste forbrytelser var også synder, og for synder måtte man også gjøre kirkebot – som eventuelt kunne omgjøres til betaling (*Bussredemption*)¹³⁹, noe som ofte skjedde og var dyrt dersom vi skal tro Landsloven (LL IV 16). I en sak der mannen har hatt samleie med sin avdøde brors enke, pålegges synderen å dra til *summus poenitentiarius* for å få absolusjon i den romerske curia (DN XVIII 9, 1320–30).

4 Voldsforbrytelser

En undersøkelse av de distrikter der det både er bevart verdslige og geistlige sakefalls-lister for samme år, viser at 98 prosent av disse bøkene ble ført på de verdslige listene (N=575).

4.1 Dødelig vold

Sakefallslistene beskriver drap på mange vis: «For tegn og fredkjøp» (NRJ IV: 312), «som slo 1 kar ihjel» (NRJ IV: 327), «for mannslett» (NRJ IV: 341), «for tvenne tegn

¹³⁷ Halvorsen & Rindal 2008: 188.

¹³⁸ Halvorsen & Rindal 2008: 189.

¹³⁹ Se Feine 1972: 219–21.

og tvenne fredkjøp» (NLR I: 54), «for han ihjelslo Helge Åvåg og ble dømt til en full tegn og fredkjøp» (NLR II: 51), «for tegn etter hans landsvists lydelse¹⁴⁰» (NLR II: 102), «som var med Søren Arnesson å kaste to engelske fra bord»¹⁴¹ (NLR II: 118), «ihjelslo Olav Ingelbriktsson, ga for sin hals» (NLR IV: 13), «for han var draper til Amund Mortensson, finne¹⁴²» (NLR V: 223), «for sin hals som han løste igjen og for tegn og fredkjøp» (NLR VI: 173). Det er 25 slike saker, og boten (de to bøtene) er minimum 4,00 daler, maksimum 50,00, og medianen er 16,22.¹⁴³

Drap var uten tvil ubotemål siden de vel 300 bevarte brevene viser at kongens benådning (landsvist) var en nødvendig forutsetning for oppgjøret. Prisen for benådningen ble fastsatt av kansleren, og etter de få tilfeller der både provsbrevet og landsvistbrevet er bevart, eller der boten (egentlig de to bøtene, tegngjeld og fredkjøp) har blitt notert på provsbrevet, ser vi at kansleren fastsatte den på samme automatiske måte som ved nåtidens forenklede forelegg, som brøker eller multipler av disse to bøtene.¹⁴⁴ Hvis drapet innebar ett brudd på bestemmelsene om ubotemål, ble boten fordoblet, og hvis det innebar to brudd ble den tredoblet. Om drapsmannen rømmer, men senere vil ha landsvist, skal attpåtil slike bøter doubles, sies det i brev fra kansleren (DN X 663, 1533, bekreftet av DN XV 154, 1522). De få avvikene viser at noe også har vært tillagt vekt i formildende retning. Henrettelser eller utlegd for drap må ha vært sjeldne, for sakefallslistene har ingen sikre tilfeller av det, men i noen bøtesaker er det nevnt at det kunne gått slik, og henrettelser for drap er nevnt i Absalon Pederssons dagbok fra Bergen og Nils Stubs optegnelser fra Oslo lagting.

Drapsmannen betalte både erstatning til kongen for tap av undersått (*teggjeld*) og for kjøp av kongens benådning for en alvorlig forbrytelse (*fredkjøp*). Den første boten nevnes ikke før i 1260 (LL IV 2, X 1),¹⁴⁵ mens den andre må være meget gammel og identisk med vesteuropeisk *fredus*.¹⁴⁶ Etter loven var den første maksimalt

¹⁴⁰ Det vil si landsvistbrevet.

¹⁴¹ I betraktning av boten, 18,25 daler, drap og neppe noen practical joke.

¹⁴² Det vil si same.

¹⁴³ Tre restanser for drap er også registrert som «som igjensto for tegn og fredkjøp» (NRJ IV: 322), eller «i akterstad for mannslett» (NLR I: 70), og «uti akterstad for Jens tømmermann (som) han kom i skade for» (NLR II: 164). I den første saken var restansen bare 8,92 daler, men i de andre femti og hundre.

¹⁴⁴ I senmiddelalderen hadde begge blitt faste summer, hver 13,33 mark, og før inflasjonen omkring 1537, burde hver være 8,89 daler og etter 4,44. I praksis førte likevel ikke inflasjonen til halvering av drapsbøtene.

¹⁴⁵ Boten kan ha blitt innført samtidig med Håkon Håkonssons nominelle reduksjon av den gamle førtimarksboten til en tredjedel (LL X 1), noe som i virkeligheten var et pålegg om at den skulle betales etter verdien i brent sølv.

¹⁴⁶ Niermeyer 1976: 453–54.

13,33 mark, men dette ble etterhvert normalen, som også for den andre. Nesten alle drapsmenn ble straffet med like mange tegngjelder som fredkjøp, en, to eller tre like til seks, men de medskyldige (atvistemennene) betalte bare fredkjøp.

Forutsetningen for å utsone et drap med bot (og erstatning) var at drapsmannen påtok seg skylden, lyste drapet, samme dag og i samme nabolag som det ble begått (LL IV 12). Unnlot han det, ble drapet et mord¹⁴⁷ som ble straffet med død eller utlegd og formuesinndragning – og vi vet fra andre kilder at dette kunne skje, som med Christoffer Hallvardsson Bjerke fra Ringerike (Huitfeldt-Kaas 1895: 6).

Medskyldighet i drap beskrives med ordet *atvist*, for eksempel som «uti atvist» (NRJ IV: 316), og «for han halvveis var atvistemann til forskrevne Amund Mortenssons død» (NLR V: 223). Medskyldige betalte bare fredkjøpet, eller en brøk eller multiplum av det. I de tre sakene var bøtene 2,00, 3,33 og 35,00 daler.

Uaktsomme drap blir beskrevet som «for et skjut (dytt), kastet en dreng av seg uti elven og druknet» (NRJ IV: 309), «som skollet en pike ihjel» (NRJ IV: 328), «en stut – som stakk en kjerring ihjel» (NRJ IV: 339), «for han forsømte en dreng som døde» (NRJ IV: 339), «for han lå hos en kvinne og hun døde av hans barn» (NLR I: 30), «et skjut som en mann døde fra» (NLR II: 59), «for et barn ble druknet for ham» (NLR II: 158). Boten for de syv sakene var minimum 1,00 daler, maksimum 6,79, og medianen var 2,25. Å straffe uaktsomme drap med bot til kongen stred mot Landsloven (LL IV 13).

Selv mord var også en forbrytelse, og det ene tilfellet i saksfallslistene, beskrevet som «som forgjorde seg selv» (NLR IV: 195), ble straffet med inndragning av formuen, halve boet, verd 35,5 daler. Nok et tilfelle finnes i et provsbrev (DN VIII 812, 1564), og en følgende dom om inndragning av formuen (DN VIII 813, 1564) som henviser til Landsloven («mannhelgen» – som må være LL IV 3).

4.2 Særlig farlig vold

De høye normalbøtene viser at visse typer vold ble hardt straffet, og beskrivelsen viser hvorfor – opplysningene om våpnet og våpenbruken forteller oss, som det fortalte kongens revisorer, at dette var vold som lett kunne ført til døden eller varige skader. Med den tidens medisin og kommunikasjoner kunne et stikk i brystet eller bukhulen lett føre til dødelige infeksjoner. Andre voldstyper må ut fra beskrivelse og medianbot også regnes som farlige.

¹⁴⁷ Dialogus de Scaccario har *Murdrum proprie dicitur mors alicujus occulta, cujus interfector ignoratur. Murdrum enim idem est quod absconditum vel occultum* (Niermeyer 1976: 705), det vil si «Éns dultge død kalles korrekt mord når drapsmannen er ukjent. For mord er det samme som gjemt eller skjult.»

4.2.1 *Knivstikk*: Disse beskrives som «stakk en kar med en kniv» (NRJ IV: 318), eller antallet knivstikk nevnes – «ett knivslag» (NRJ IV: 308), «1 knivsting» (NRJ IV: 309), «for 2 knivsríp» (NRJ IV: 337), «for 3 knivsting» (NLR II: 27), and « for 4 knivsting» (NLR I: 61). Noen ganger er beskrivelsen mer presis: «stakk en mann gjennom armen med en kniv» (NRJ IV: 320), noen få ganger nevnes ikke våpnet - «stakk en mann» (NLR I: 45) - men var sannsynligvis en kniv, og, svært sjelden, omtales kniven som kasteredskap - «kastet til en med en kniv» (NRJ IV: 316). Antall knivstikk var utgangspunktet for fastsettelse av boten: Bare omtale av knivstikk eller ett knivstikk må være det samme siden minimumsboten er henholdsvis 0,50 og 1,33 daler, maksimum 6,00 and 8,83 og medianen 3,00 for begge – antall saker er henholdsvis 43 and 80. To knivstikk, 15 saker, bøtelegges med minimum 3,00 daler, maksimum 10,00 og medianen er 7,00. For tre eller fire knivstikk, henholdsvis 4 og 2 saker, bøtelegges med minimum på 9,00 og 14,00 daler, maksimum 12,00 og 14,00, og medianen er 9,75 and 14,00. Vi tar altså ikke mye feil om vi setter hvert knivstikk til tre daler.

Etter (LL IV 14) skulle straffen for knivstikk være utlegd, men loven sier også at forbryteren skal betale erstatning etter tolv manns dom, og så skal kongens tjenestemann sørge for at kniven blir drevet gjennom forbryterens hånd og med denne straffen skal han «kjøpe sin fred» om offeret overlever. Virkeligheten var altså en annen, for et meget stort antall knivstikkere gjør opp for seg med bot, noe kongens tjenestemann selvsagt tjente på. Å fastsette bøtene etter antall skader er også noe som Landsloven bare har for stump vold og alvorlige skader: For slag slått i sinne¹⁴⁸ med øks, stokk eller stein foreskriver loven bot på én mark sølv for ett slag, to for to, tre for tre, fem for fire men tretten mark og åtte ørtuger for fem slag. Likeså for lemstersår eller hodesår eller drukningsforsøk – boten er to mark for hver skade (LL IV 20).

4.2.2 *Stikk med våpen*: Våpen ble sjelden brukt til å stikke med, den farligste bruken, og da beskrevet som «han stakk Asbjørn Berg med en daggert» (NLR I: 23), «han stakk en annen med en kårde» (NLR I: 53), «han stakk Søren Krok med et snar-spyd» (NLR II: 17), «han stakk en kone med et sverd» (NLR II: 75), og «et spydsting» (NLR II: 84). I de åtte sakene var boten minimum 4,00 daler, maksimum 11,00 og medianen 5,50. Om de ble brukt til å hogge (se nedenfor), ble skaden mindre og boten lavere.

4.2.3: *Lemster*: Fem saker beskrives som *lemster* som må være en forkortelse av gammelnorsk *lemstrarhögg* or *lemstrarsår*, det vil si en sår som påfører offeret en

¹⁴⁸ Taranger oversetter lovens *með heiptugri hendi* med «med hevnnende hånd», men *heiptugr* bør heller oversettes med fiendtlig eller sint.

skammelig eller alvorlig skade som sannsynligvis var varig. Vi finner beskrivelser som «lemster» (NRJ IV: 339), «ett lemster i julefred» (NLR I: 17), and «han hogg Bjørn Hande 2 lemsterhogg» (NLR II: 50). Bøtene er relativt høye, med et minimum på 0,89 daler, maksimum på 7,00 og en median på 3,33.¹⁴⁹

4.3 Farlig vold

Bedømt ut fra beskrivelsene og medianbøtene kunne også andre voldstyper føre til betydelig skade.

4.3.1 Hogg med økseegg: Øksebruk førte normalt neppe til varig skade, unntatt i fire tilfeller med uvanlig høye bøter: Sakene gjelder da ikke slag med øksehammer men beskrives som: «hogg Søren Lunde uti hans hånd med en øks» (NLR I: 21, likeså NLR II: 22), «hogg Olav Rakkestad en finger av». (NLR II: 47), and «hogg Tord Brod over fingeren med en øks» (NLR II: 51), med bøter på henholdsvis 2,00, 1,50, 7,00 og 2,50 daler.

4.3.2 Slag med hammer: Bruk av hammer ble, av ukjent grunn, også forholdvis hardt straffet. De ni sakene beskrives som «slo en mann i hodet med en hammer» (NRJ IV: 307), eller «ett hammerslag» (NLR II: 40). For dette er boten på minimum 0,50 daler, maksimum 4,00, og medianen er 2,00.

4.3.3 Biting: Seks saker beskrives som biting: «han bet en kar» (NRJ IV: 339). men i disse sakene er det bot på minimum 1,00 daler, maksimum 4,00, og medianen er 2,00. Det kan godt tenkes at bitingen førte til varig skade – fra en senere tid sies avbitte ører å være karakteristisk for eldre setesdøler (Kinck 1900: 56).¹⁵⁰ Bøtestraffen er mot Landsloven – etter denne skulle forbryteren få tennene slått ut på tingen (LL IV 15),

4.3.4 Blodvite: 49 saker beskrives som straffbar blodsutgytelse (*blodvite*), som i «gjorde en kar blodvite» (NRJ IV: 319), «slo en mann til blods» (NLR I: 29) eller «slo sin hustru et blodvite» (NLR I: 17). Det kan ha vært selve blodsutgytelsen gjorde dette til en mer alvorlig forbrytelse enn stump vold, men på den annen side måtte vel en god del av den stumpen volden (nedenfor) også ha ført til at det rant blod. Det er med andre ord uklart hva som ligger i beskrivelsen.. For dette var boten minimum 0,33 daler, maksimum 6,00 og medianen 2,00.

¹⁴⁹ Nok en sak er kjent fra brev: Den har to skjerpende omstendigheter – er begått på en prest og i hans eget hus. Ti månedsmatsbol betales til biskopen, ikke til presten (DN IV 840, 1429) så dette må være bot og ikke erstatning.

¹⁵⁰ «De avbidte ører sad bare paa gamle folk; de unge var rædde blod, og de gikk til retten med sit mellemværende». Det var arkivar Halvor Kjellberg som gjorde meg oppmerksom på Kinck's utsagn.

4.4 Mindre farlig vold

Når volden var mindre farlig (slik den som oftest var) fremgår dette også av normalboten og beskrivelsen av våpen og våpenbruk – og det meste kunne, som vi ser, brukes i slike konflikter.

4.4.1 Hogg og slag: Vurdert ut fra boten har slag eller hogg vært noe annet og alvorligere enn neveslag (se nedenfor), men det er alt som kan sies. I 89 saker nevnes det at «han slo en kar» (NRJ IV: 308), eller «han hogg Jon Lugeberg.» (NRJ IV: 311). Boten for dette er minimum 0,25 daler, maksimum 8,00 og medianen 1,88.

4.4.2 Hogging med våpen: Når regulære våpen ble brukt, ble de som regel ikke brukt til å stikke men til å hogge eller slå med, som i «slo en kar med et sverd» (NRJ IV: 315), «1 sverdhogg» (NRJ IV: 337), «han hogg Bent skredder i hans hode med en kårde» (NLR I: 23), og «hun hogg Johan Tønnessons bror i hånden, to hogg med en kastele» (NLR IV: 17). Slik bruk innebærer en viss forsiktighet, og bøtene i de 29 sakene er lave, minimum 0,33, maksimum 5,00 og en median på 1,25 daler. Seks saker beskrives som «hogg en kar i hånden» (NRJ IV: 307) eller lignende. Dette er trolig det samme som hogg med våpen siden boten er minimum 0,67 daler, maksimum 2,00 og medianen 1,25.

4.4.3 Stridshammerslag: Stridshammeren, et ryttervåpen, ble også brukt i fem saker, og beskrevet som «slo en kar med en stridshammer» (NRJ IV: 321). Volden har neppe blitt rettet mot hodet siden boten var minimum 0,50 daler, maksimum 1,67, og medianen var 1,00.

4.4.4 Øksehammerslag: Bruk av øks beskrives som «slo en kar med en øks» (NRJ IV: 308), «hogg til en mann med en øks» (NRJ IV: 324), or «ett hogg med en øks» (NLR II: 18), «2 hogg med en øks» (NLR II: 50). Slike beskrivelser utgjør 17 av de 1115 voldssakene, lik 1,5 prosent. Ellers sies i 68 saker uttrykkelig at øksehammeren ble brukt: «slo en kar med øksehammer» (NRJ IV: 315) eller slagene ble oppregnet – «1 øksehammerslag» (NRJ IV: 338), «2 øksehammerslag» (NRJ IV: 337), «3 øksehammerslag» (NRJ IV: 342), eller «slo en kvinne med en øksehammer, 7 eller 8 slag» (NLR I: 30). For de syv sakene av slag uten angitt antall (slo en kar med øksehammer) var boten minimum 0,33 daler, maksimum 1,33, og medianen 1,00, og i de 44 sakene med ett slag var boten minimum 0,25 daler, maksimum 8,00, og medianen var 1,00 daler, så dette var uten tvil samme forbrytelse og har altså bot på minimum 0,25, maksimum på 8,00, og en median på 1,00 daler. For de 9 sakene med to slag er boten minimum 0,50, maksimum 3,00 og medianen 1,67 daler, for de 5 sakene med tre slag er boten minimum 1,50 daler, maksimum 6,00, og medianen 3,00, og i det ene tilfellet med syv eller åtte

slag var boten 4,00 daler. Rimeligvis har man hatt en forestilling om at én daler var rimelig straff for hvert øksehammerhogg, og det samme gjelder mesteparten av den andre stumpe volden.

4.4.5 *Kjepp- og staurslag*: Noen saker beskrives som «slo en mann med en kjepp» (NRJ IV: 318), eller «lurkehogg» (NLR I: 37), og for dette er boten minimum 0,17 daler mens maksimum er 3,50, og medianen er 1,00. Andre tilfeller beskrives som «slo en mann med en staur» (NRJ IV: 320), og ble straffet med lignende bøter (minimum 0,33, maksimum 3,50 og en median på 1,00), så kjeppslag og staurslag er her slått sammen. For de 43 sakene får vi da en bot på minimum 0,17 daler, maksimum 3,50 og en median på 1,00.

4.4.6 *Slag med dekketøy*: Om våpnet var dekketøy ble utfallet av dommen omtrent det samme. I 39 saker ble det brukt dekketøy, beskrevet som «slo sin bror med en staup» (NRJ IV: 322), «slo Svein Narum i hans hode med en kanne» (NLR I: 22), «slo Steinold Tverrdal med et tallerken» (NLR I: 46). For dette er boten minimum 0,17 daler, maksimum 4,00 og medianen er også her 1,00.

4.4.7 *Slag med diverse gjenstander*: Andre gjenstander ble også brukt i 39 saker, blandt dem våpen som ble brukt på en annen måte enn de var laget for. Slike saker ble beskrevet som «slo en kar med en armbrøst» (NRJ IV: 319), «for hans hustru slo en annen kvinne med et tre» (NRJ IV: 324), «ett slag med en ost» (NLR I: 9), «slo Botolv Øby med et flatsverd» (NLR I: 17), «slo en tjenesteløs husmann over hånden med et økseskaft» (NLR I: 22), «støtte Anders Lauritsson for brystet med en sverdslott» (NLR I: 44), «slo Laurits Brås barn i hodet med en lysestake» (NLR I: 47), «slo en mann 3 slag med en rokk» (NLR I: 60), «slo en mann ved en vippe» (NLR I: 61), «slo en annen i hodet med en torv» (NLR II: 102), «slo Hans smed på armene med en spydstake» (NLR IV: 190), «slo hans granne med et øsekar» (NLR IV: 192), «slo Erik jemt ett slag i sitt hode med en årelom» (NLR V: 222), «et slag med en flussknapp» (NLR V: 222), «et slag av en mang-lefjel» (NLR VI: 170), «slo en med et greip» (NLR VI: 176). For disse forbrytelsene er boten også lav – minimum 0,25 daler, maksimum 4,00, og igjen en median på 1,00.

4.4.8 *Skrammer*: Ni saker beskrives som «for en skramme han hogg en mann» (NLR II: 57) eller lignende. For dette er boten minimum 0,50 daler, maksimum of 2,00, og medianen 1,00.

4.5 Ufarlig vold

Beskrivelsene og de lave medianbøtene skiller ut visse typer vold som ufarlig om enn kortvarig smertefull.

- 4.5.1 *Kasting*: Noen tilfeller beskrives som «et staupekast» (NRJ IV: 322), «et steinkast» (NRJ IV: 323), «et tallerkenkast» (NLR II: 33), «kastet Knut på Rølland med et stykke ost» (NLR IV: 192), «kastet til Knut Olsson med en kjepp og ramte noe i hodet» (NLR V: 226). Dette er også en lite alvorlig forbrytelse - i de ti sakene er boten minimum 0,17 daler, maksimum 3,00 og medianen er 0,84.
- 4.5.2 *Neveslag*: I 13 saker nevnes neveslag, beskrevet som «ett nevehogg» (NLR II: 57). Boten er meget lav, minimum 0,33 daler, maksimum 2,00 og medianen 0,67.
- 4.5.3 *Lugging*: Atskillig flere saker angår lugging: De 89 sakene beskrives som «et hårdrag» (NRJ IV: 307), «hårdro en kar» (NRJ IV: 318), og «tok Svein Mogensson i håret» (NLR V: 229). For disse forbrytelsene var boten minimum 0,13 daler, maksimum 2,17, og medianen 0,50.
- 4.5.4 *Vanskelig kategoriserbar ufarlig vold*: Det er også seks saker som er vanskeligere å kategorisere, som «støtte en mann med en øks» (NRJ IV: 323), og «kastet Tord Torsteinsson i hodet med en øks» (NLR I: 45), og bøtene er henholdsvis 0,67 og 0,50 daler.

4.6 Diverse voldssaker

Tredve saker er så mangeartede at de vanskelig kan passes inn i større kategorier. Slike beskrives som «hogg en mann i beinet» (NRJ IV: 322), «et ulveskott han oppstilte og Trygg Skreppestad fikk skade derav» (NLR I: 16), «slo 2 tenner av en mann» (NLR I: 44), «tjuremål (vold uten blodsutgytelse)» (NLR I: 60), «en tann han stakk ut» (NLR II: 19), «en tann han stakk av sin brors munn» (NLR II: 58), «slo en mot jorden» (NLR II: 58), «jordevarp» (NLR II: 58), «slo en dreng et blått øye» (NLR II: 118), «for vold han gjorde Kristen Nilsson»¹⁵¹ (NLR V: 222), «skjøt Torstein Jakobsson med en håndbuepil med uviljeverk (uaktsomt)» (NLR V: 223). Ikke uventet er bøtenes spredning her stor, fra et minimum på 0,25 daler til et maksimum på 12,00, og med en median på 2,00.

4.7 Fredsbrudd

Var volden begått til visse tider eller på visse steder ble straffen skjerpet. I en drapssak ble for eksempel de to bøtene tredoblet siden drapet både skjedde i julen og i offerets eget hjem (DN I 1034, 1512). Ran av en mann i hans eget hjem må også ha blitt regnet som ubotemål siden kongens kansler utstedte et landsvistbrev for det (DN I 678, 1422) til tross for at Landsloven bare regner det som ubotemål når offeret blir drept.

¹⁵¹ Et annet tilfelle av «vold» kategoriseres som voldtekt på grunn av boten, 33,33 daler (NRJ IV: 316), mer enn ti ganger så mye som denne saken..

Med landsvistbrevet skiller saken seg også fra mange andre saker som ble oppgjort med forlik eller på bygdetinget, og som er registrert i sakefallslistene.

4.7.1 Vold mot person i hans eget hjem: Vold mot en person i hans eget hjem beskrives noen ganger med ordet hjemrede eller hjemsohn (gammelnorsk *heimreið*, *heimsokn*), noen ganger på andre måter. Vi kan gå ut fra at når det ikke ble gitt noen nærmere beskrivelse av volden, for eksempel med å angi våpen, var den mindre alvorlig. Sakene beskrives som: «hjemrede han gjorde en mann» (NRJ IV: 308), «hårdro en mann til sitt eget» (NLR I: 29), «jaget Olav jemt av hans stue» (NLR I: 22), «skar en mann med kniv og gjorde ham hjemrede» (NLR II: 41), «slo Nils bokbinder og gjorde ham hjemrede» (NLR II: 101), «hjemfred» (NLR IV: 193), «fredebrudd» (NLR IV: 194), «en bonde han gjorde hjemsohn» (NLR V: 222). For de 54 sakene er boten minimum 1,00 daler, maksimum 12,00, og medianen 3,00.

4.7.2 Vold i fredsbeskyttede tider eller på fredsbeskyttede steder: Noen fredsbeskyttede steder eller tider¹⁵² beskrives også med ordet gridssted (gammelnorsk *gridastaðr*). Eksempler er «hogg en mann i gridssted» (NRJ IV: 319), «et slagsmål i gridssted¹⁵³» (NLR II: 33), gjorde Nils Gunnarsson ufred uti gridssted, han hogg ham med en øks» (NLR II: 47), «blodvite i gridssted» (NLR II: 84), «et knivsting i gridssted» (NLR II: 84), «slo Olav på Søre Rå og var (da) bryllupsfred gitt» (NLR IV: 195). I de to sakene da bare fredsbruddet blir nevnt (trolig fordi volden ikke var alvorlig) var bøtene 2,50 og 10,50 daler. I tolv tilfeller bøtelegges vold i bryllup, beskrevet som «oppløp han gjorde uti bryllupsfred» (NRJ IV: 309), «et knivstikk i bryllupsfred» (NRJ IV: 319), «et staupeslag i bryllupsfred» (NRJ IV: 322), «en kvinne han slo uti bryllupsfred» (NLR I: 60), «hogg en mann med sverd uti bryllupsfred» (NLR II: 41). Disse er kategorisert under voldshandlingen, men i én sak spesifiseres denne ikke, og var da trolig heller ubetydelig. Det var også boten – 1,50 daler. Landsloven har bestemmelser for lagtinget (LL I 3 og 5), men nesten alle disse sakene skjedde på bygdetinget. De beskrives som «ett knivsting uti tingfred» (NLR II: 17), «ett blodslag i tingfred» (NLR II: 18), eller bare «tingfred» (NLR II: 19). De to sakene der bare fredsbruddet omtales ble straffet med bot på henholdsvis 3,00 og 4,00 daler.

4.7.3 Vold på hellige dager: Forbrytelser i visse tidsrom beskrives som «slo en mann med en staur i julefred» (NRJ IV: 319), «ett lemster i julefred» (NLR I: 17), «hjemrede i julefred» (NLR I: 17), «et slag med en stridshammer i julefred»

¹⁵² Kanskje også personer, som én med kongens gridsbrev.

¹⁵³ Utgiveren har her og ellers tatt dette som et gårdsnavn.

(«NLR I: 17), «blodvite i julefred» (NLR I: 37), «5 knivslag på Botne kirkegård i julefred» (NLR I: 46), «kastet en ost på Hallvard Jonsson i julefred» (NLR I: 46), «2 øksehammerslag uti påskefred» (NLR II: 18), «hårdro en mann uti jul» (NLR II: 41), «hogg Ivar Gårdløs 4 skrammer uti hånden annen juledag» (NLR II: 48), «hogg Erik Ovrengs dreng med et sverd fjerde dag jul» (NLR II: 49), «stakk Ivar Olavsson med en kniv tredje dag jul» (NLR II: 50), bare «julefred» (NLR IV: 191, «slo sin granne pinsedag med en kjepp» (NLR IV: 193), og «slo Genite på Rogne ved kirken om søndagen» (NLR IV: 197). Dømt etter de syv sakene der volden ikke spesifiseres var boten minimum 1,50 daler, maksimum 6,00 og medianen 2,00. Etter Landsloven var jul og påske fredsbeskyttet (LL IV 18), men sedvaneretten har også pinse (NLR IV: 193).

4.7.4 *Vold mot foreldre*: Christian Vs Norske Lov påbød dødsstraff for all vold mot foreldre (Chr. V, 6). Det kan være at også femtenhundredtallets lov betraktet vold mot foreldre som en skjerpende omstendighet ettersom slik blir nevnt – som i «skjøv sin mor omkull» (NLR I: 102), og «slo sin far» (NLR VI: 176). Men sedvaneretten har nok tillagt dette liten vekt – i de fem sakene der volden ikke spesifiseres var boten minimum 1,00 daler, maksimum 5,00, og medianen 1,25.

4.8 Ubestemmelige voldsforbrytelser

4.8.1 *Røveri*: Hva ordet røve (gammelnorsk *ræfa*) sto for er usikkert. Forbrytelsen beskrives som «han var med å røve herr Vigleik på Eidsvoll» («NRJ IV: 340), som «for røveri» (NRJ IV: 341), eller «han røvet herr Vigleik (NRJ IV: 342)¹⁵⁴, eller «røvet en seng og gjorde mannen hjemsogn» (NLR IV: 16). Grunnen til usikkerheten er at bøtene er atskillig lavere enn man kunne vente for ran – de fire sakene har et minimum på 1,33 daler, maksimum på 2,17, og en median på 1,63.¹⁵⁵

4.8.2 *Nidingsverk*: En annen mystisk forbrytelse er den som beskrives som nidingsverk, som i Landsloven blir brukt om særlig ondartede forbrytelser som skjenseldrap, høyforræderi, drap på én man har lovet trygd, drap på lagmann for hans dom, snikmord, å ta hevn for straffet tyv eller lemlestelse (LL IV 3). Men sakene her beskrives som «3 hester de gjorde nidingsverk på» (NLR I: 7), «for de slo deres bror og gjorde nidingsverk» («NLR I: 28), «gjorde nidingsverk» (NLR I: 37). Om forbrytelsen hadde vært *crimen bestialitatis*, hvorfor da på tre hester, og

¹⁵⁴ Denne, og kanskje også den andre forbrytelsen som skjedde i samme len og år, gjaldt ranet av herr Vigleik, prest på Eidsvoll.

¹⁵⁵ Men at ran kunne forekomme vises av et brev som vitner at det ikke var drapsmann eller stimenn på en gård i Sandar (DN XXI 1104, 1563).

hvorfor var to brødre sammen om forbrytelsen i to av sakene? Kanskje er dette det samme som en annen sak der en mann bøtelegges for å ha «raket rumpen av en hest» (NLR II: 26), rimeligvis for å bringe spott over rytteren. Uansett ble de tre forbrytelsene forholdsvis hardt straffet, med en bot på minimum 4,00 daler, maksimum på 7,00 og en median på 4,00 for hver skyldig.

4.9 Lovlig vold

Man kan gå ut fra at husbonden hadde rett til å bruke vold for å tukte hustru, barn og tjenestefolk, og at hustruen hadde samme rett til å tukte barn og tjenestefolk (Næshagen 2002). Den skrevne loven har ingenting om dette, altså ingenting om grensene mellom lovlig og ulovlig vold, men sakefallslistene har i det minste ett tilfelle som viser når grensene ble overskredet – en mann som «slo sin hustru et blodvite» (NLR I: 17, se R 4.3.4) skal betale én ku, tilsvarende to daler, i bot.

4.10 Forbryterens økonomi

Etter Landsloven skulle forbryterens økonomi tas i betraktning når bøtene ble fastsatt (LL IV ?). Om dette skjedde vet vi ikke, og vi vet heller ikke hvor mye de eventuelt ble nedsatt. Med de data vi har ville en, riktignok grov, undersøkelse av dette være mulig, men koblingen mellom persondata og bøter hadde vært så tidkrevende at dette bør overlates til andre.

4.11 Erstatning og kirkebot

4.11.1 Erstatning for drap: Etter Landsloven skulle mannsboten (erstatningen for manndrap) fastsettes av en kommisjon på seks (i praksis ofte ti eller tolv), med mindre, selvsagt, arvingene gikk med på forlik som de alltid hadde rett til. De bevarte brevene om drap viser at landsvistbrevet, som også fastsatte bøtene til kongen (tegnilde og fredkjøp), var utgangspunkt for fastsettelsen av erstatningen, ikke omvendt som Per Nyquist Grøtvedt skriver:^{156, 157} «Vi», sier ett brev, «kom da sammen, så og gransket nøye begges (drapsmannens og den medskyldiges) prov og landsvist. Da var det vår enstemmige beslutning at Olav Jenson skal betale seks mark gull - - - og Eiliv Helgesson skal betale to mark gull» (DN III 828). Lignende uttrykk brukes i andre brev: Narve Alvsson «betalte så mange penger som hans landsvist utviser» (DN IV 993), og betalingen må være

¹⁵⁶ KLN 11: 333-35.

¹⁵⁷ Når kommisjonen leste landsvistbrevet kunne den også lese provsbrevet som var sigillatorisk forbundet med det, men avvik fra kanslerens dom kunne lett fremkalle protest fra én av partene.

erstatning siden den skjedde i nærvær av den døde arvinger, som møtte med fullmakt og fikk én mark gull i overgave. I et tredje brev heter det «vi kom sammen og gransket omhyggelig. Etter det som landsvisten utviser påla vi ham da at han skulle gå to pilegrims ganger - - - . Enn videre skal han gi 9 mark gull til den døde arvinger» (DN XI 249). Et fjerde brev har at erstatningen ble betalt «som kongelig landsvist utviser» (DN XXI 629), og i et femte erklærer en mann at han har fått «all den gjeld og bøter som etter min farbrors død skulle betales etter førnevnte Reimer Tidekesson etter som landsvisten inneholder og rikets råd har pådømt»¹⁵⁸ (DN XIV 540). Disse brevene er fra henholdsvis Østfold, Buskerud, Østfold, Gudbrandsdalen og Østfold, og utstedt i årene 1455, 1483, 1482, 1488 and 1526. At landsvistbrevet i disse tilfellene var utgangspunkt for fastsetning av erstatning, kan godt skyldes at drapene hadde blitt begått i bygder der drap var så sjeldne at bygdas menn ikke kunne komme på noen presedens. I mer voldelige bygder kan kommisjonen ha fastsatt erstatningen ut fra det man husket om tidligere drap, slik man fastsatte bot og erstatning for andre forbrytelser.

Tabell R 7: Drapserstatning i mark gull.

Verdi	3	6	7.5	8	8.5	9	11	16	24	25
N	1	1	1	4	1	1	1	1	1	1

Ifølge kansleren Jens Bjelke er 8 mark gull en mannsbot (erstatning) (1952: 134).¹⁵⁹ At dette var normalerstatningen fremgår også av de fjorten sakene¹⁶⁰ der erstatningen fastsettes i mark gull (tabell R 7) – åtte mark gull er modalverdien (den vanligste) i fire saker mens tre andre ligger rundt denne, fra syv til ni mark. I de andre sakene har én dobbelt modalverdi og to har helt eller nesten tredobbelt modalverdi mens verdiene på tre, seks og elleve mark gull er vanskeligere å plassere i mønstret. Variasjonen er ikke uventet siden landsvistbrevet ofte eller alltid var utgangspunkt for drapserstatningen, og tegngildet og fredkjøpet varierte fra en brøkdel til en multiplum av de regulære 2x13,33 mark. Dessuten skjedde det individuelle tilpasninger – brev viser at forbryteren kunne legge litt til (DN IV 993), mens arvingene kunne slå av litt (DN XI 249).

¹⁵⁸ Landsvistbrevet ble utstedt under interregnum og derfor i riksrådets navn, ikke kongens.

¹⁵⁹ Når drapsmannen hadde en medskyldig (atvistmann) ble erstatningen trolig betalt med én del fra hver, jfr. DN III 828, nevnt ovenfor, som fastsetter drapsmannens del til seks mark gull og den medskyldiges til to mark gull av den regulære åttemarkserstatningen.

¹⁶⁰ DN I 152, 236, 821 (DN IX 198); DN II 694, 805; DN III 691, 828; DN IV 1107; DN V 485, 882; DN XI 249; DN XV 713; DN XXI 238; kopi i Riksarkivet 8. mai 1425.

Taksten kan være gammel – regneenheten mark gull nevnes alt på slutten av 1100-tallet (DN VIII 2, 1170-90), og så på slutten av 1200-tallet (DN I 81, 1292) – og på begynnelsen av 1300-tallet finner vi to saker med erstatning fastsatt i mark gull, én på seksten (som kan være dobbelt takst) og én på åtte (DN I 152 og 236, fra 1317 og 1336). Første halvpart av 1400-tallet er en sikker *terminus ante quem* – da har vi tre saker med åttemarkserstatninger (DN V 485, 1412; kopi i Riksarkivet 8. mai 1425, DN III 691, 1427), én med erstatning på syvognehalf mark (DN XXI 238, 1406), og én på femogtyve mark (DN II 694, 1427). Det ser ikke ut til å være noen geografisk skjevhet – sakene dekker hele Sør-Norge, men ikke Trøndelag og Nord-Norge, noe som kan skyldes mangelen på brev fra disse landsdelene. I forbifarten kan man merke seg at de fire høyeste erstatningene betales i det man kan kalle drapsbeltet (Aust-Agder, Telemark og Buskerud).¹⁶¹

- 4.11.2 *Sportler for drap*: I tillegg til bøter og erstatning måtte drapsmannen og hans eventuelle medskyldige betale sportler til de kongelige tjenestemennene for brevene de utstedte i saken. Sammenlignet med erstatningen og boten er prisene som nevnes i kongebrev heller små: Etter en skipan av 1347 skal sysselmannen ikke ha mer enn en halv mark i gjengs mynt (*ganghs peninga*) for å utstede et provsbrev, med mindre han må reise hjemmefra for å ta provet. Hva skriveren skal ha, nevnes ikke, men lagmannens skriver skal ha to øre for å skrive et brev (NGL III 175-76),¹⁶² og provsbrevet var sannsynligvis like langt og ustandardisert som lagmannsdommen. For kansleren fastsetter en skipan av 1308 hans sportel for et gridsbrev til to øre, mens skriveren skal ha en halv øre, og for landsvistbrev skal kansleren ha én mark mens skriveren skal ha én øre – men begge priser skal nedsettes hvis tegngjeld og fredkjøp blir nedsatt¹⁶³ (NGL III: 74-81). Til sammen blir dette to mark og halvannen øre, og hvis kongens tjenestemenn ikke tok seg bedre betalt er dette bare to-tre prosent i tillegg til de 90,66 mark som et normaldrap kostet.
- 4.11.3 *Erstatning for sår*: Grøtvedt har registrert nesten alle saker der både skaden og erstatningen nevnes (1965). Man kan ikke sette opp noen takstliste ut fra dette,

¹⁶¹ 25 mark gull: DN II 694, 1427, Aust-Agder. 24 mark gull: DN I 821, DN XI 198, 1452, 1453, Telemark. 16 mark gull: DN I 152, 1317, Telemark. 11 mark gull: DN XV 713, 1564, Buskerud. 9 mark gull: DN II 805, 1454, Sogn og Fjordane. 8,5 (8) mark gull: DN XI 249, 1482, Østfold. 8 mark gull: DN V 485, 1412, Hedmark: DN III 691, 1427 Oppland, DN IV 1107, 1536, Aust-Agder; NHKI, avskrift fra 8. mai 1425, Båhuslen. 7,5 mark gull: DN XXI 238, 1406 Akershus. 6 mark gull: DN XIII 743, 1560-70, Telemark. 3 mark gull, DN V 882, 1474, Oppland.

¹⁶² Dette er feildatert til 1357 i NgL, og utgiveren har ikke kunnet lese prisen for å skrive brev, jfr. RN V 908.

¹⁶³ Et notat på et provsbrev setter brevløsningen for et landsvistbrev til ti skilling lik fem øre mot forventet ni, kanskje fordi fredkjøpet er nedsatt (DN I 269, 1341).

men det er klart at erstatningene er langt høyere enn bøtene: Et brev fra Telemark i 1337 har flere erstatninger: to mark gull (10.67 daler) for et spydkast som traff overarmen,¹⁶⁴ seks mark (4 daler) for et spark og en ærekrenkelse, 3 mark (2 daler) for et slag mot hodet, én mark gull (5.33 daler) for et spydslag mot magen, tolv øre (lik 1,5 mark, lik 1 daler) for et slag mot setet, en halv mark (0.33 daler) for et slag med spyd (DN II 226, 1337). 7,5 månedsmatsleier blir betalt som erstatning for knivstikk (DN X 108, 1409). For et annet knivstikk er erstatningen (eller kanskje heller boten) 12 mark (8 daler - DN II 666, 1422), og en annet erstattes med en fiskerett (DN XIV 282, 283, 1520). For et slagsmål (gammelnorsk *bardagi*) er erstatningen 4 mark gull (21.33 daler - DN VII 461, 1462). For et slag var erstatningen 6 kyrlag, lik 12 daler, og i tillegg en hest verd 4 mark og en ettpunds kjele (DN I 868, 1464). For å stikke en mann i ryggen med en pil var erstatningen ti kyrlag (20 daler - DN XXI 913, 1547). For å slå en mann i hans eget hus var erstatningen én mark gull (5.33 daler - DN X 218, 1457). For et håndhogg 5 markebol¹⁶⁵ (DN I 1012, 1504). En halv gård betales for et slag mot hodet (DN IX 372, 1477). For en drapsmanns brukne bein trekkes fire mark gull (21.33 daler) fra drapserstatningen (DN I 152, 1317). I nok en voldssak (skramme eller sår påført i offerets eget hjem i påsken) er erstatningen tre mark gull til deling mellom offerets to sønner, eller, mindre sannsynlig, tre mark gull til hver (16 eller 32 daler - DN I 685, 1422, jfr. 684). Erstatningen for øksekast som slo ut en manns tenner ble satt til tre mark gull (16 daler), men offeret er villig til å slå av én om de to andre blir betalt som avtalt (DN IX 357, 1470). For en avhogd finger blir det tilbudt 44 mark (29.33 daler) men tilbudet blir forkastet (DN IX 443. ca. 1500). I en lemstersak som førte til tap av hånd settes erstatningen til tre mark gull (16 daler) som betales med tre (telemarkske) markebol, og i tillegg betales to markebol for god vilje, foruten én ku som skriverlønn og nok en ku som legelønn (DN X 291, 1502). Ett (telemarsk) markebol ble betalt som erstatning for avhogd tommel (mens nok et markebol ble kjøpt for ni kyrlag (DN VII 730, 1538), og slik kan vi sette erstatningen til 18 daler. For en skadet hånd ble det betalt del av en gård (DN VI 738, 1538).

I andre saker om erstatning for ikke-dødelig vold nevner noen av brevene bare sår uten nøyere angivelse (DN VIII 208, 1382; III 515, 1394; II 617, 1411; DN II 662, 1421; III 705, 1430, II 785, 1449; II 853, 1464; DN XIII 179, 1517; DN VIII 497, 1519; DN VI 750, 1542). Noen ganger angis ikke erstatningen heller, bare at

¹⁶⁴ Det kan også ha vært et slag.

¹⁶⁵ Siden i alt 25 markebol ble betalt, kan markebolene her i Setesdal være like små som i Telemark.

den har blitt betalt (for eksempel DN IV 547, 1389; DN I 762, 1437). I noen tilfeller kan man i det minste slutte at erstatningene var høye: For et overfall på en bonde og hans mor på deres eget land, utført med stokker og økser, dømmer biskopen forbryterne (munker) til en erstatning på tredve mark, hver verd tre lauper smør (20 daler – DN IV 90, 1311). For å ha «slått ham noe» betaler en mann tre svenske mark (DN VI 440, 1431). Som erstatning for sår blir det betalt hele nitten mark gull og én mark i tillegg (DN I 785, 1443), det vil si 102 daler. Fem kyr lag blir betalt som erstatning for «ord og dele (partene) hadde seg imellom»¹⁶⁶ (10 daler - DN III 882, 1468).

4.11.4 *Kirkebot*: Ingenting er dokumentert om kirkeboten for ikke-dødelig vold, sannsynligvis fordi den ble pålagt muntlig. I en drapssak kunne en pilegrimsferd bli krevet (DN XI 249, 1482), men saken er utypisk siden pilegrimsferden ble regnet med i erstatningen. Bare å få hevet bannlysningen og få fastsatt kirkebot kunne være en virkelig plage: En bonde som i 1534 slo en prest av hesten med en øksehammer måtte dra til erkebiskopen for å løses av bannet han falt i *ipso facto*, men både biskopen i Oslo og slottsherren på Båhus ber erkebiskopen delegere sin myndighet i saken til Oslobiskopen (DN VIII 724 og 725, 1534). I en annen sak blir én mark gull slått av drapserstatningen på åtte mot at synderen lover å dra på pilegrimsferd til Vadstena, Verne kloster og Trondheim, (DN III 841, 1458).

5 Ærekrenkelse og falsk anklage

En undersøkelse av de distrikter der det både er bevart verdslige og geistlige sakefalls-lister for samme år, viser at 94 prosent av disse bøkene ble ført på de verdslige listene (N=32). Femtenhundretallet skilte sikkert, som vi gjør idag, mellom utsagn som bare bragte skam over en mann og utsagn som anklaget ham for en forbrytelse. Men siden sakefallslistene ikke skiller mellom de to måtte de her kategoriseres sammen – selv om jeg mistenker at de fleste var anklager selv om de ikke ble fremsatt for myndighetene.¹⁶⁷

5.1 Ærekrenkelse og falsk anklage

Beskrivelsene er: «Baktaelse» (*fyeremeel*, gammelnorsk *fjölmæli* - NRJ IV: 307), «usann sak han la en annen mann til» (NRJ IV: 309), «den trette han hadde med

¹⁶⁶ Den ene parten er død men språkbruk og erstatningssum tyder ikke på drap.

¹⁶⁷ For folkesnakk (*publica fama*) kunne føre til tiltale, og kunne tilsist ende med at den omtalte ble funnet skyldig fordi noen av edhjelperne trodde på snakket.

Eiliv Redal» (NRJ IV: 309), «et urett brev han skrev på Hans perlestikker» (NRJ IV: 312), «bannet presten» (NRJ IV: 317), «fire reiser han unnsa en mann» (NRJ IV: 320), «kalte en annen mann en tyv» (NRJ IV: 320), «fortalte seg» (NRJ IV: 321), «ga folk oppnavn» (NRJ IV: 323), «for sin munn» (NLR I: 9), «kalte herr Laurits' hustru i Aurskog en hore og ei det kunne bevise» (NLR I: 16), «talte ukvems ord om Knut Hillen» (NLR I: 23), «unnsa herr Augustinus og hans kvinne» (NLR I: 47), «raket rumpen på en hest» (NLR II: 26), «sa til en kvinne at hennes far ble løst fra galeien og kunne hun (han) det ikke bevise» (NLR IV: 14), «skjelte en annen skomakers kvinne og ikke bevise det» (NLR IV: 22), «for noen ord han hadde talt og ikke kunne bevise» (NLR V: 224), «kalte herr Jon i Omgang en *rage plett*¹⁶⁸ i sin drukkenskap» (NLR V: 227), «for et parlament (krangel) han var med å gjøre» (NLR V: 228), «for et tale» (NLR VI: 171), «for klagemål» (NLR VI: 173).¹⁶⁹ Man skulle tro at i et angivelig æresbevisst samfunn ble slike forbrytelser straffet hardt, men for de 74 sakene er boten minimum 0,25 *daler*, maksimum 8,00, og medianen 1,50. I tillegg har Diplomatariet et tilfelle der straffen for baktalelse er forvisning fra bygda uten at det er nevnt noe om bot (DN XXI 760, 1529).

5.2 Erstatning og kirkebot

For å komme med trusler (*bott*) ble det betalt fire mark i erstatning (DN II 226, 1337). For en falsk anklage mot sysselmannen blir erstatningen satt til tre mark gull, hver lik åtte svenske eller norske mark (DN III 256, 1348), og det er 16 daler. I ett tilfelle der erstatningen må være for falsk anklage om en alvorlig forbrytelse (siden offeret sverger seg fri med fem edhjelpere) er erstatningen tolv kyrlag, lik 24 daler. I en annen sak der to menn sprer et ubevist rykte om to ofre er erstatningen ett stykke nersk (DN V 1051, 1527), verd fire eller fem daler. I nok en sak får en mann, etter å ha bevist sin uskyld i leiermål med tolvmannsed den noe merkelige erstatningen på 8 ørtuger og 13 mark mens kongen skal ha en bot på 4 mark i *fiolmalj* (DN XXI 933, 1549). Ingenting er kjent om kirkeboten for ærekrenkelse og falsk anklage.

6 Forbrytelser mot eiendom

En undersøkelse av de distrikter der det både er bevart verdslige og geistlige sakefalls-lister for samme år, viser at 79 prosent av disse bøtene ble ført på de verdslige listene (N=179).

¹⁶⁸ Det betyr vel at han var tonsurert.

¹⁶⁹ Provsbrevene i drapssaker gjengir noen ganger ordbruk eller innhold i ærekrenkelser (for eksempel DN II 661, 1421, DN XXI 307, 1428, DN XXI 352, 1435).

6.1 Naskeri, tyveri og heleri

6.1.1 *Naskeri*: En eiendomsforbrytelse som trolig var naskeri beskrives på ulike måter, med ord som *tak* (NRJ IV: 307), *snapperi* (NRJ IV: 311), og så uttrykk som kan være avledet av tysk *Mundraub* nemlig *mundē pēdinge* (NRJ IV: 314) og *müllerowff* (NRJ IV: 316). Bøtene for de 38 slike sakene var ganske lave, med et minimum på 0,13 *daler*, a maksimum på 4,00, og en median på 1,23. Landsloven skiller mellom naskeri og tyveri etter verdien av det stjålne – naskeri (gammelnorsk *hvinnska*) var tyveri av eiendom verd mindre enn én øre (LL IX 10), mens graderingene av tyveri (gammelnorsk) begynner med én øre. For naskeri er erstatningen til eieren én øre, og to som bot til kongen – og ingenting sies om gjentatt naskeri (LL IX 10).

6.1.2 *Tyveri*: Beskrivelsen av tyveri var mer variert, og med i denne kategorien må vi regne hending som ble brukt som tyvestraff og også for sjeldnere forbrytelser som underslag¹⁷⁰. Vi finner «han stjal et pund smør» (NRJ IV: 308), «en tyv» (NRJ IV: 315), «tyveri» (NRJ IV: 316), «en skje som henne var tillagt og hun ble dulfallen» (NLR I: 53), «skar spenner av en kåpe» (NLR II: 27), «et tyveri, ga for sitt liv» (NLR IV: 14), «Brantken som ble hengt» (NLR IV: 24), «brøt gulvet opp uti et kvernhus om dagen og uttok fra hans svigerfar 2 mark og 4 skilling» (NLR IV: 192). Noen få saker straffes meget hardt – det var 100 *daler* mannen «ga for sitt liv» (NLR IV: 14), og to brødre betalte 70.00 *daler* «for de stjal hvitkobber og gjorde urettferdig tiende» (NLR V: 222). Likevel var tyveri ikke blant de hardest straffede forbrytelsene. I de 123 sakene var boten minimum 0,33 *daler*, maksimum, som nevnt, 100,00 mens medianen var 2,50. Fra Diplomatariet kjenner vi til én tyverisak der offeret får velge mellom erstatning eller å få tyven hengt (DN XVI 637), en valgmulighet som Landslovens Tyvebolk ikke kjenner (LL X 1). Etter Landsloven skal tyveri til verdi av én øre, straffes første gang med bot på tre mark, subsidiært pisking, annen gangs tyveri straffes med bot på seks mark eller pisking og brennemerking, for tredje gangs tyveri er straffen seks mark og pisking, og for fjerde gangs tyveri er det dødsstraff (ved hending). For tyveri av en halv marks verdi (fire øre) er straffen første gang den store kongeboten på 13,33 marks eller utlegd, og for annen gangs tyveri er det dødsstraff. For tyveri av én marks verdi (åtte øre) er straffen første gang full eiendomsinndragning og kroppsstraff etter sysselmannens skjønn, og annen gangs tyveri straffes med full eiendomsinndragning og døden (LL IX 1)¹⁷¹. Den forholdsvis lave boten gir grunn

¹⁷⁰ Jfr. saken mot Dinis Pedersson, gjengitt av Absalon Pedersson – Iversen 1963: 194–202.

¹⁷¹ Jfr. Sissel Rydman Langseth i KLNLM 19: 173–77.

til å undres over at forbryterne endte i galgen i tre saker (én sak med to tyver), og i nok en sak kan det samme ha skjedd, mens sakefallslistene ikke har noen hennettelse for drap. Riktignok er det bare 29 drapssaker mot 132 tyverier, men likevel. Etter Landsloven kunne tyver også brennemerkes på kinnet (LL IX 1), men brevene har bare ett mulig tilfelle, og det trenger ikke gjelde en nordmann (DN XVIII 150, 1497). I tillegg til de sikre tyveriene har sakefallslistene noen saker som kanskje ikke er tyveri, men som i alle fall gjelder ulovlig tilegnelse eller bruk av annenmanns eiendom, «bjelker han uti lagfesting tok» (NRJ IV: 309), «valde (kokte) salt uloves» (NRJ IV: 311), «slo en lås fra en båt» (NRJ IV: 315), «et tak uloves» (NRJ IV: 320), «han mistok noen bord» (NRJ IV: 324), «han kjente seg en øks til med urette» (NRJ IV: 324), «malte uloves på en annen manns kvern» (NRJ IV: 324), «løp uloves i annen manns skog»¹⁷² (NRJ IV: 328), «noe korn han *welde* seg til (gjorde krav på?) to» (NRJ IV: 328), «et får han tok uloves» (NRJ IV: 338), «en hest han kjørte ulovlig» (NLR I: 8), «brukte en skog over lagfesting» (NLR I: 8), «melket en ku ulovendes» (NLR I: 8), «en pung han fant og ikke lyste» (NLR I: 9), «tok en hare av Søren Hvals snare» (NLR I: 22), «melket Torstein Presteruds ku ulovlig» (NLR II: 49), «tok noen fisk uti forbud» (NLR IV: 17), «hogg i en annen manns skog ulovendes» (NLR IV: 191), «miskjente et par årer hos sin granne» (NLR IV: 195), «tok 500 fisk» (NLR V: 228), «tok et svin fra sin granne og svinene var hverandre like» (NLR VI: 174). For de 57 slike saker er boten minimum 0,25 daler, maksimum 98,00, og medianen er 1,50. Det er stor avstand mellom høyeste og laveste bot, men den høyeste kunne neppe plasseres annetsteds siden boten gjelder Helge på Hurum som betalte én lest sild og femti daler «for noe vrakvoks han fant og dulgte det» (NLR II: 164).

6.1.3 *Heleri*: Listene har også 9 helerisaker, beskrevet som «han kjøpslo med en tyv» (NRJ IV: 309), «gjemte stjålet gods» (NRJ IV: 322), «noen makrell hun lokket en manns pike til å ta» (NLR I: 17), «kjøpte noen penninger av sin dreng, som drengen hadde stjålet, og han dulgte det med ham» (NLR IV: 20), «hun kjøpte og dulgte med en tyv» (NLR V: 224), «han var i råd med dem som stjal av kongens stabbur» (NLR VI: 177), «fikk noe fe som de to tyver åtte der som stjal ved slottet» (NLR VI: 177). Bøtene for dette er ganske like bøtene for tyveri, med en bot på minimum 1,00 daler, maksimum 10,00, og en median på 2,00.

6.2 Bedrageri

De 28 bedragerisakene er av mange slag, og beskrives som «kjente seg en annen

¹⁷² Dette må innebære en ulovlig bruk av skogen, for eksempel til jakt, for norsk lov har aldri hatt forbud mot å gå i annen manns utmark.

manns eier til» (NRJ IV: 307), «en skog han ville vinne fra en mann» (NRJ IV: 307), «en vrang gjerdesgård han satte» (NRJ IV: 309), «for falsk sølv de lot gjøre» (NRJ IV: 312), «én tønne falsk mel han solgte» (NRJ IV: 313), «han besvek sin granne» (NRJ IV: 314), «kjente seg ved en fremmed høne» (NRJ IV: 319), «forsaket sitt innsegl» (NRJ IV: 320, jfr. NRJ IV: 321), «arvesvik» (NRJ IV: 320), «flyttet en gjerdesgård av rette dele» (NRJ IV: 321), «holdt en kvinnes penger mot hennes vilje» (NRJ IV: 324), «hadde latt gjort kobberspinner og forgylt dem» (NRJ IV: 341), «løy en skortthe (?) fra» (NLR II: 26), «dulgte en hudskyld av en annekskirke i skatten» (NLR II: 142), «sa at Peter kleinsmed var ham skyldig åtte daler, og fantes det løgn» (NLR IV: 22), «solgte falsk tjære» (NLR VI: 171). Boten for de 28 sakene var minimum 0,50 daler, maksimum 30,00 og medianen var 3,00. Brevene har noen tilfeller av bedrageri som når brevene en part legger frem blir erklært åpenbart falske og riksrådet beordrer at de skal ødelegges (DN I 1068, 1524).

6.3 Andre forbrytelser mot eiendom

6.3.1 *Åbudsfall*: Sakefallslistene har 56 saker om sviktende vedlikehold av bygslet eiendom, «åbudsfall» (gammelnorsk *ábúðarfall* - NRJ IV: 323). For disse var boten minimum 0,50 daler, the maksimum 10,25, og medianen 1,00.

6.3.2 *Hærverk*: De 21 sakene om skade på annen manns eiendom, enten uaktsomt eller med overlegg, beskrives som «skar hull på en annen manns dam» (NLR I: 38), «kløvtrå (ulovlig beiting) han gjorde sin granne»¹⁷³ (NLR I: 60), «drepte en geit som hørte Elsebe Skeie til» (NLR IV: 17), «satte ildløs med et lys og lot brenne et stort ned uti vinduet i Frans Københavns hus» (NLR IV: 20), «hadde ild uti en stein i forbud» (NLR IV: 21), «hogg en flyndre i sporden og slapp den i sjøen igjen» (NLR V: 228)¹⁷⁴. Boten for dette var minimum 0,50 daler, maksimum 4,00, og medianen var 2,00.

6.4 Forbrytelser i tjenesteforhold

Slike forbrytelser kunne enten gjelde private konflikter eller brudd på kongens bud. Flertallet beskrives som «lovet 2 menn tjeneste» (NRJ IV: 317), «leiet en dreng som var løpt fra sin husbonde» (NLR I: 69), «hadde 2 husbonder» (NLR II: 57), «hans dreng tjente i halve» (NLR II: 57), «løp fra sin husbonde» (NLR II: 58), «satt med uminne (uten lov) hos sin far» (NLR II: 135), «tok en dreng uti tjeneste som hadde

¹⁷³ Dette kan ha vært for å skade, men også innebåret et krav på beiterett.

¹⁷⁴ Dette må ha vært fordi flyndren kunne tenkes å advare andre fisker mot liner og garn - Montagnaisindianerne dreper hver bever de kommer over enten de vil ha den eller ikke. Slik unngår de at overlevende bevere forteller andre om faren (Low 1996: 360).

lovet en annen mann tjeneste» (NLR IV: 13), «lökktet en dreng fra herr Hans på Manger» (NLR IV: 16), «dro av sin jord og ikke oppsa den for landdrotten (eieren)» (NLR IV: 191), «en dreng som løp fra Jens Holst i Meifjord» (NLR V: 224), «tok en dreng i sin tjeneste som ikke hadde pass»¹⁷⁵ (NLR V: 226). Boten for dette var minimum 0,50 daler, maksimum 4,00 og medianen 1,50.

6.5 Økonomiske forbrytelser mot kirken

Endelig er det 19 saker om økonomiske forbrytelser mot kirken, nesten alltid ført i de kirkelige regnskapene, ikke de verdslige:¹⁷⁶ «Brukte noe av kirkens part ulovlig» (NLR I: 80), «for han ikke betalte sin landskyld (til kirken) i rette tid» (NLR I: 95), «tiendet ikke rett» (NLR I: 99), «kirkens skog han har hogd ulovlig» (NLR I: 102), «hadde en kirkeku uten deres minne (samtykke)» (NLR II: 135), «sto inne med sin landskyld (til kirken)» (NLR II: 135), «dulgte (underslo) sin hovedtiende» (NLR II: 135), «oppebar kirkens tiende og gjorde der ingen regnskap av» (NLR II: 136), «dulgte 4 mark voks fra kirken» (NLR II: 136), «tiendet urettelig» (NLR IV: 198). Boten for dette var minimum 1,00 daler, maksimum 15,00, og medianen 2,00.

¹⁷⁵ I dette tilfellet er pass neppe dokumenter for utenlandsreiser (for eksempel DN IV 153, 1322, DN I 1074, 1528; DN XV 723, 1567) eller innenlandsreiser (for eksempel DN VII 168, 1339, DN XI 128, 1414, DN I 768, 1439, XXI 726, 1519, XXI 963, 1551) men heller tjenesteuttaltelser til mann eller kvinne som drar til en annen landsdel for å søke arbeide, som for eksempel Orm Olavsson gjorde – han hadde godt ord på seg og dro med samtykke av sin forlovede (DN II 475, 1382). Saken om Hysing Steinarsson fra Lardal som aktet å dra til Nord-Norge for å finne arbeide er av samme slag – presten og to menn anbefaler ham for dyktighet og hederlighet (DN III 529, 1396). Andre, lignende, dokumenter som ikke nevner reise kan ha hatt samme funksjon (DN X 103, 1405; DN XVIII 172, 1450–1500; IV 996, 1484, XV 122, 1498), mens andre kan ha vært vitnesbyrd om troverdighet i rettsaker (DN II 908, 1478; VIII 448, 1500; II 1029, 1508, XIII 603, 1534; XIII 712, 1558; XIII 734, 1567 (anklage om trolldom); XV 737, 1572) – ordlyden gjør at det ikke alltid er lett å skille mellom disse. Kravet om pass, som noen ganger nevnes i Nord-Norge, skyldes neppe politikk men heller det ønskværdige i å sikre seg pålitelig arbeidskraft, jfr. advarselen i Landsloven mot å ta i arbeid folk uten gode testimonier (LL I 7). Slike dokumenter kan ha blitt mer eller mindre regelmessig brukt av folk som reiste for å finne arbeide, og at de manglet var en mistenkelig omstendighet – biskopen i Oslo ber fogden i Dalsland pågripe Asbjørn smed fra Oddevald, en bortrømt horkar og tyv, og likeledes alle landløpere uten brev eller bevisning (DN II 1056, 1517). Ett tilfelle i Bergen kan ha vært et unntak og har blitt kategorisert som «Ubestemmelige forbrytelser mot kongemakt, samfunn og justis».

¹⁷⁶ Men i en sak om tyveri av seks sold korn av tienden forliker forbryteren seg med kongens lensmann om bot på tre kyrlag, verd 6 daler, mens presten for sin heders skyld ikke ville gå videre med saken (DN IX 177, 1382).

6.6 Erstatning og kirkebot

Erstatningene for tyveri varierte atskillig men kunne være betydelige som når noen menn, på ordre fra abbeden i Hovedøya kloster, stjal tredve sperrer fra kansleren, og hver ble dømt til fire marks erstatning til kansleren foruten at abbeden skal levere tilbake sperrene (DN IV 148, 1321). For ulovlig bruk av eiendom (*landnåm*) var erstatningen i én sak 40 gamle mark (DN V 57, 1313), i en annen 0,5 mark gull (DN X 218, 1457). For åbudsfall på to bygslede gårder skal det betales tyve mark i erstatning for den ene og trede mark for den andre (DN II 183, 1331). Om kirkebot for tyveri er ingenting kjent.

7 Inflasjon og bøtetakster

Siden bøkene tradisjonelt ble fastsatt i mark kunne det tenkes at inflasjonen som ble erkjent i 1537 fikk betydning for justisen, både for konge og kirke og for offeret eller hans arvinger – én daler var 1,5 mark omkring 1514, 3 mark mellom 1537 og 1602, 4 mark fra 1602 og 6 mark fra 1625.¹⁷⁷ Men det er klart at myndighetene ikke tapte på inflasjonen. Hvis man sammenligner forbrytelse for forbrytelse i sakfallslistene for Østlandet i 1528-1529 (før inflasjonen) og i 1557-1558 (etter inflasjonen), ser man at de gjennomsnittlige bøkene var høyere etter inflasjonen for 34 av 56 forbrytelser, mens de var lavere for 22 av 56 forbrytelser. Om dette skjedde ved at fogdene insisterte på betaling i god gammel mynt eller fordi de ble mer kreative i å finne skjerpande omstendigheter, vet vi ikke.

Tabell R 8: Drapsbøter i Øst-Norge før 1537 og etter.

	1528	1557 and 1560	Sum
10 <i>daler</i> eller mindre	4	5	9
16 <i>daler</i> eller mer	3	6	9
Sum	7	11	18

Fisbertesten (tobalet) 1.000

Selv drapsbøkene som ble fastsatt etter klare og vel innarbeidete kriterier¹⁷⁸ fulgte med inflasjonen. Hadde de ikke gjort det skulle totalboten for et normalt drap (teggjeld og fredkjøp), 26,66 mark, vært 17,77 daler før 1537, 8,88 daler fra 1537 til 1602, 6,66

¹⁷⁷ Harald Winge i NHL: 279.

¹⁷⁸ Jens Bjelke har i 1636 (1952: 133) samme erstatningssum som tre hundre år før, 8 mark gull like 64 mark. Språkbruken i landsvistbrev – at man omtaler bøkene som én (eller to eller flere) tegngjelder og fredkjøp viser også de har blitt til faste summer, 13.33 mark, alt på 1300-tallet.

daler fra 1602 til 1625, og 4,44 daler etter 1625. Men en undersøkelse av Øst-Norge, den eneste landsdelen der vi har sakefallslister fra både før og etter inflasjonen, viser at drapsbøtene ikke ble halvert – høye bøter var faktisk noe vanligere etter inflasjonen.

Bibliografi

- Ajzen, Icek. 1991. *Attitudes, Personality and Behavior*. Milton Keynes: Open University Press.
- Barash, David P. & Judith Eve Lipton. 2001. *The Myth of Monogamy. Fidelity and Infidelity in Animals and People*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Bjelke, Jens. 1952/1634. *Termini juridici*. Oslo: Kjelteskriftfondet.
- Buss, David M. 1994. *The Evolution of Desire. Strategies of Human Mating*. New York: Basic Books.
- Buss, David M. 1999. *Evolutionary Psychology. The New Science of the Mind*. Boston: Allyn and Bacon.
- Buss, David M. 2000. *The Dangerous Passion. Why Jealousy is as Necessary as Love or Sex*. London: Bloomsbury Publishing.
- Chr. IV 1981/1855 = *Kong Christian den fjerdes norske Lovbog*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Chr. V 1982 = *Kong Christian den femtes norske Lov, 15de April 1687*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Cohn, Norman. 1976. *Europe's Inner Demons*. St. Albans: Granada Publishing.
- Crevelde, Martin van. 1977. *Supplying War. Logistics from Wallenstein to Patton*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*, 1849–. Christiania/Oslo: Kommisjonen for Diplomatarium Norvegicum/Riksarkivet.
- Dülmen, Richard van. 1991. *Frauen vor Gericht. Kindsmord in der Frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Ember, Carol R., Melvin Ember & Bruce Russett. 1992. «Peace Between Participatory Politics. A Cross-Cultural Test of the 'Democracies Rarely Fight Each Other' Hypothesis.» *World Politics* 44 (1992): 573–99.
- Feine, Hans Erich. 1972. *Kirchliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche*. Köln: Böhlau.
- Fischhoff, Baruch. 1980. «For Those Condemned to Study the Past: Reflections on Historical Judgment.» In *Fallible Judgment in Behavioral Research*, Ed. Richard Shweder. New Directions for Methodology of Social and Behavioral Science

- 1980:4. San Francisco: Jossey-Bass, pp. 79–93.
- Fischhoff, Baruch, and Ruth Beyth. 1975. «I knew It Would Happen': Remembered Probabilities of Once-Future Things.» *Organizational Behavior and Human Performance* 13 (1975): 1–16.
- Frey, Bruno S. & Alois Stutzer. 2000. «Happiness, economy and institutions.» *Economic Journal* 110 (2000): 918–38. Opptrykt i *Happiness in Economics*. 2002. Ed. Richard A. Easterlin, Cheltenham: Elgar.
- Frey, Bruno S., and Alois Stutzer. 2002. *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Well-Being*. Princeton: Princeton University Press.
- Førland, Tor Egil (red.). 1997. *Norbert Elias: En sosiolog for historikere?* Tid og Tanke 1. Oslo: Historisk institutt.
- Grossman, Dave. 1995. *On Killing. The Psychological Costs of Learning to Kill in War and Society*. Boston: Little Brown.
- Grøtvedt, Per Nyquist. 1965. «Sårbøter og drapsbøter i brev fra norsk senmiddelalder.» *Historisk tidsskrift* 44 (1965): 105–40.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld & Magnus Rindal (utg.). 2008. *De eldste østlandske kristenrettene*. Norrøne tekster 7. Oslo: Riksarkivet.
- Hastie, Reid & Robyn M. Dawes. 2001. *Rational Choice in an Uncertain World*. Thousand Oaks: Sage.
- Hofstede, Geert. 2001. *Culture's Consequences. International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills: Sage.
- Huitfeldt-Kaas, H. J. (utg.). 1895. *Nils Stubs Optegnelsesbøger fra Oslo Lagthing 1572-1580*. Christiania: Det norske historiske Kildeskriftfond.
- Inglehart, Ronald, and Wayne E. Baker. 2000. «Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values.» *American Sociological Review* 65 (2000): 19–51.
- Iversen, Ragnvald (utg.). 1963. *Absalon Pederssøns dagbok og Oration om mester Geble*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kahneman, Daniel, Paul Slovic & Amos Tversky (eds.). 1984. *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kinck, Hans E. 1900. «Sætersdalen i skisse og skildring.» I *Norge i det nittende aarhundrede*, bind 2. Kristiania: Cammermeyer, s. 33–60.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 1957–78. 22 bind. København: Rosenkilde og Bagger.
- Kriminalstatistikk 2000. Norges offisielle statistikk (Official Statistics of Norway) C 739. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Layard, Richard. 2005. *Happiness. Lessons from a new science*. London: Allen Lane.

- Lemche, Niels Peter. 1998. *Prelude to Israel's Past. Backgrounds and Beginnings of Israelite History and Identity*. Peabody, Massachusetts: Hendrickson.
- LL = *Kong Magnus Lagabøtes Landslov*. NGL II: 1–178. Oversettelse med henvisning til lån fra tidligere lover, Absalon Taranger. 1915. *Magnus Lagabøters Landslov*. Kristiania: Cammermeyer.
- Longerich, Peter. 2006. «*Davon haben wir nichts gewusst!*» *Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933–1945*. München: Siedler.
- Low, Bobbi. 1996. «Behavioral ecology of conservation in traditional societies.» *Human Nature* 7 (1996): 353–79.
- Mysterud, Iver. 2003. *Mennesket og moderne evolusjonsteori*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Meehl, Paul E. 1954. *Clinical versus Statistical Prediction. A Theoretical Analysis and a Review of the Evidence*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- NGL = *Norges gamle Love indtil 1387*. 1846–95. Utg. Rudolf Keyser, P.A. Munch et al. 5 bind. Christiania: Kommissionen til Udgivelse af Norges gamle Love.
- NGL2 = *Norges gamle Love, Anden række, 1388–1604*. 1912–. Utg. Absalon Taranger et al. Christiania/Oslo: Kommissionen til Udgivelse af Norges gamle Love/Riksarkivet.
- NHKI pluss datum = Avskrift i Norsk historisk kjeldeskriftinstitutt, nå del av Riksarkivet, Oslo.
- NHL = *Norsk historisk leksikon. Kultur og samfunn ca. 1500–ca. 1800*. Oslo: Cappelen Akademisk.
- Niermeyer, J.F. 1976. *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Leiden: Brill.
- Nilsen, Halkild (utg.). 1970 *Absalon Pederssøns dagbok og Oration om mester Geble*. Kommentarbinder. Oslo: Universitetsforlaget.
- NLR = *Norske Lensrekneskapsbøker 1548–1567*. I–VI. 1937–1939. Oslo: Riksarkivet.
- NRJ = *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede*, I – . 1887 – . Christiania/Oslo: Det Norske historiske Kildeskriftfond.
- Næshagen, Ferdinand Linthoe. 1984. «Statistics and Historical Research.» *Francia* 12 (1984): 491–510.
- Næshagen, Ferdinand Linthoe. 1998. *Norges kriminalstatistikk 1789–1799/Norway's criminal statistics 1789–1799*. Oslo: Politihøgskolen.
- Næshagen, Ferdinand Linthoe. 2002. «Private Law Enforcement in Norwegian History: The Husband's Right to Chastise His Wife.» *Scandinavian Journal of History* 27 (2002): 19–30.
- Næshagen, Ferdinand Linthoe. 2005. «Den kriminelle voldens U-kurve fra 1500-tall til nåtid.» *Historisk tidsskrift* 84 (2005): 411–27.

- Pettersen, Gunnar I. MS. *Norsk adelsøkonomi ca. 1280–1500* (kapitel II og appendiks).
- Rindal, Magnus. 1995. «Dei norske mellomalderlovene. Alder, overlevering, utgåver.» I *Skriftlege kjelder til kunnskap om nordisk mellomalder*. Red. Magnus Rindal. KULTs skriftserie 38. Oslo: Noregs forskningsråd, s. 7–20.
- Ross, Lee & Richard E. Nisbett. 1991. *The Person and the Situation. Perspectives of Social Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Rummel, R.J. 1994. *Death by Government*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Rummel, R.J. 1997. *Power Kills. Democracy as a Method of Nonviolence*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Sandnes, Jørn. 1990. *Kniven, ølet og æren. Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandvik, Gudmund. 1989. «Europeisk rettshistorie i mellomalderen.» *Jussens venner* 6/7 (1989): 201–309.
- Steen, Sverre. 1942. *Ferd og fest. Reiseliv i norsk sagatid og middelalder*. Oslo: Aschehoug.
- Surowiecki, James. 2004. *The Wisdom of Crowds. Why the Many Are Smarter Than the Few*. London: Little Brown.
- Sverris saga etter Cod. AM 327 4°. 1981 [orig. 1920]. Utg. Gustav Indrebø. Kristiania: Den Norske historiske Kildeskriftkommission.
- Swanson, Guy E. 1967. *Religion and Regime. A Sociological Account of the Reformation*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Tamm, Ditlev, Jens Christian V. Johansen, Hans Eyvind Næss & Kenneth Johanson. 2000. «The Law and the Judicial System.» I *People Meet the Law. Control and Conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period*. Eds. Eva Österberg & Sølvi Bauge Sogner. Oslo: Universitetsforlaget, s. 27–56.
- Verbruggen, J. F. 1997. *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages*. Woodbridge: Boydell.
- Wormald, Patrick. 1977. «Lex Scripta and Verbum Regis: Legislation and Germanic Kingship, from Euric to Cnut.» I *Early Medieval Kingship*. Eds. Peter H. Sawyer & Ian N. Wood. Leeds: The School of History, University of Leeds, s. 105–38. Opptrykt i Patrick Wormald. 1999. *Legal Culture in the Early Medieval West*. London, Hambledon, s. 1–43.

Summary

Der liebe Gott ist im Detail. In the early sixteenth century the king started claiming a share of all fines and accordingly his regional governors had to include these in their accounts, giving sufficient information about each crime so that the king's auditors could check that the king had got what he should have. The first accounts of this kind, those from Jørgen Hanssøn's period as governor in Western Norway, 1516-23, are not sufficiently well kept for our purposes, but those from Sir Mogens Gyldenstjerne's governorship in Eastern Norway 1528-29 (NRJ IV) are, and so are later accounts from the mid-sixteenth century (NLR). Each entry has the amount paid as fine, the payer, and a brief description of the crime such as "Harald in Kvitnes for one blow with a stick 0.5 daler" or "Staffen in Vike for concubinage 1 daler". As cases like the latter still, after the Reformation, were registered separately as pertaining to the Church we can thus also reconstruct the pre-Reformation state of affairs.

The approximately 2,500 cases in the accounts could then be registered one by one using the statistics programme Systat, and at first sorted into about 100 sub-sub-categories. These were then sorted into a lesser number of sub-categories, and finally ended up in the following main categories: Crimes against king, society or justice, Crimes against the church, Sexual crimes, Crimes of violence, Defamation and false accusation, and Crimes against property. These categories were chosen to be comparable with those used by Statistisk sentralbyrå, but given dark numbers, probably higher in our own age than then, I decided not to use them for this purpose, except for writing an article about homicides.

We now know for the first time what the medieval criminal law really was. Hoping to remedy historians' neglect of the history of justice, and also of modern, American-style social science, I have tried to give as much detailed knowledge of these crimes and their treatment by the several hundreds of local courts. In spite of the many courts only a few regional differences were conspicuous, otherwise the justice seems quite homogeneous, probably due to the ease of voyaging along the Norwegian coast.

In the longer view there would be considerable value in having similar studies of other countries and other periods. As yet I do not have more than impressions to go by, but some are quite striking. Most important is the way the justice of this earlier age looked after the interests of the victim, who is more or less ignored in our time. By being almost only compensation and fine the justice of that age also appears more humane than that of many countries in our time, for instance in making the seducer of a virgin pay one half of the compensation for a homicide as well as a pretty high fine (while the girl's father may have chastised her within the limits of the law, i.e.

no serious injury). Likewise I doubt that many countries treated crimes against king or church as lightly as these courts did. Whether the fines had such preventive effect as physical punishment may, however, be doubted – when homicides in the late eighteenth century had fallen to about five percent of the sixteenth century rates, this can most plausibly be ascribed to the consistent decapitation punishment here.

Ferdinand Linthoe Næshagen, f. 1936, er magister i sosiologi med avhandlingen *Kampen om bispeembetene i Gallia på 500-tallet*. Han var vit. ass., arkivar og førstearkivar på Norsk historisk kjeldeskriftinstitutt fra 1969 til 1993. Fra 1993 til 2006 var han førsteamanuensis på Politihøgskolens forskningsavdeling. De viktigste arbeidene for NHKI var utgaver av latinske kilder til kirkens lovgivning (NgL 2. III 2) og kilder til norsk politisk og administrativ historie fra ca. 1500 til 1570 (DN XXII). Publisert forskning har dreid seg om rettshåndhevelsens utvikling (*Fra selvtækt til demokratisk politi*), statistikk og historieforskning, endringer i voldskriminalitet over tid, og rekonstruering av den virkelige strafferetten i senmiddelalderen. E-post: linasha@online.no
